

EPIDEMIJA KUGE U SPLITU OD 14. DO 16. STOLJEĆA

Bešlić-Glowacki, Andrea

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:481275>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**EPIDEMIJE KUGE U SPLITU OD 14. DO 16.
STOLJEĆA**

ANDREA BEŠLIĆ-GLOWACKI

Split, 2023.

Odsjek za povijest
Diplomski sveučilišni studij
Povijest Splita u kasnom srednjem vijeku

EPIDEMIJE KUGE U SPLITU OD 14. DO 16. STOLJEĆA

Student:
Andrea Bešlić-Glowacki

Mentor:
izv. prof. dr. sc. Tonija Andrić

Split, rujan 2023.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Društvene i političke prilike u Splitu od 14. do 16. stoljeća.....	2
2.1. Splitska komuna u 14. stoljeću	2
2.2. Mletačka vlast nad Splitom i prvi osmanski prodori.....	4
2.3. <i>Egredere e muris nihil est nisi Turcicos horror</i>	5
3. <i>Mortalitas magna</i>	7
3.1. Srednjovjekovno poimanje kuge.....	7
3.2. Dolazak Crne smrti u Europu.....	10
3.3. Širenje Crne smrti prema istočnojadranskoj obali	12
4. Epidemije kuge u Splitu od 14. do 16. stoljeća.....	13
4.1. Izvori o kužnim epidemijama iz 14. stoljeća	13
4.1.1. „Tko bi mogao ispričovijedati pokolj bezbrojnog ljudstva...“.....	13
4.1.2. Legislativni izvori o kugi.....	15
4.2. Naleti kuge u 15. stoljeću	18
4.3. Razdoblje najteže kužne epidemije tijekom 16. stoljeća	21
5. Prevencija i pokušaj liječenja kuge u srednjem vijeku	23
5.1. Pokušaj prevencije Crne smrti	23
5.2. Izgradnja lazareta u Splitu	24
6. Demografske posljedice kuge u Splitu od 14. do 16. stoljeća	26
6.1. Demografske promjene u Splitu u 14. stoljeću	26
6.2. Promjena strukture stanovništva u 15. stoljeću kao posljedica kužnih epidemija	27
6.3. Pad broja stanovnika u 16. stoljeću	29
7. Društvene posljedice kuge: Pojava nove duhovnosti i razvoj antisemitizma.....	30
7.1. Flagelantski pokret	30
7.2. Utjecaj kuge na religijske i umjetničke aspekte srednjeg vijeka.....	31
7.3. Pojava antisemitizma u vrijeme Crne smrti	34
8. Zaključak.....	36
9. Popis izvora i literature	38
Sažetak.....	42

1. Uvod

Epidemije kuge koje su se pojavljivale sporadično još od 1347. godine neće zaobići ni Split, čije će stanovništvo biti opterećeno bolešću i glađu, a od kraja 15. stoljeća i osmanskim napadima. U vremenskom razdoblju od 14. do kraja 16. stoljeća na području Splita biti će zabilježeno čak šest epidemijskih valova, a kuga će se nastaviti povremeno pojavljivati sve do 19. stoljeća.

Cilj ovoga rada je proučavanje narativnih i pravnih povijesnih vrela koji pružaju uvid u to kako je kuga utjecala na cjelokupno stanovništvo splitske komune i kako gradske vlasti reagiraju na pojave epidemije. Pritom se postavljaju pitanja: Koliko je stanovnika umrlo pri svakom novom valu epidemije, a koliko ih je napustilo grad u strahu od bolesti? Kako su kužne epidemije utjecale na ekonomiju grada? Koje su regulative uvedene od strane gradskog vijeća kako bi se poboljšalo stanje u gradu i kako bi se pomoglo oboljelima? Osim utjecaja kuge na društveno tkivo grada, potrebno je proučiti također kako je ona utjecala na ljudsku svakodnevicu, kako je bolest bila shvaćena od strane običnog puka i kakve promjene je ostavila na razmišljanja o smrti, pobožnosti i pripremi za posmrtni život.

Svrha rada je pružiti kronološki pregled epidemija kuge koje su se pojavljivale u Splitu u vremenskom razdoblju od 14. do 16. stoljeća s posebnim naglaskom na demografske, socijalne i ekonomske promjene koje su uslijedile pojavom tih kužnih epidemija. Podaci dobiveni istraživanjem će biti uspoređeni sa izvorima iz ostalih gradova istočnog Jadrana, ponajprije Zadra, Šibenika, Trogira i Dubrovnika kako bi se ostvario jasniji prikaz posljedica koje je kuga ostavila na Split, usporedno s drugim komunama.

U prvom poglavlju rada su izneseni podaci o društvenim i političkim događanjima u Splitu u razdoblju od 14. do 16. stoljeća. Splitska komuna će doživjeti vrhunac svoje autonomije početkom 14. stoljeća, međutim političke promjene koje će uslijediti ratovima Mletačke Republike i Hrvatsko - Ugarskog kraljevstva će dovesti i do postupnog gubljenja neposredne vlasti splitskih patricijskih obitelji. Bitnu okosnicu u političkom i društvenom životu grada predstavljaju osmanski napadi koji će krajem 15. i početkom 16. stoljeća snažno utjecati na demografsku sliku Splita.

Nadalje će biti predstavljeno srednjovjekovno shvaćanje kuge iz 1347. godine, njeno širenje prema Europi i posljedično prema dalmatinskim gradovima. Opis Crne smrti poslužiti će kao uvod u glavni dio rada koji govori u epidemijama kuge koje su se pojavile u Splitu od 14. do 16. stoljeća. U ovom dijelu rada biti će obrađeni pravni i narativni izvori koji sadrže

podatke o kužnim epidemijama te o pokušajima prevencije i načinima suočavanja gradskih vlasti s novom situacijom.

Posljednja poglavlja biti će posvećena pokušajima prevencije i liječenja kuge te prikazu demografskih i društvenih posljedica koje je ova smrtonosna bolest ostavila na cjelokupno europsko društvo.

Glavne metode koje će biti primijenjene u diplomskom radu su induktivna i deduktivna metoda zaključivanja, kritička analiza dostupnih izvora, metoda kompilacije te komparativna metoda radi usporedbe utjecaja kužnih epidemija na društvenu i političku strukturu ostalih dalmatinskih komuna kako bi se ustanovila razlika između njih i splitske komune. S obzirom da je jedan od ciljeva ovoga rada opisivanje društvenih, demografskih i ekonomskih promjena potaknutih epidemijama kuge na području splitske komune najznačajnija će biti metoda deskripcije i metoda studije slučaja.

2. Društvene i političke prilike u Splitu od 14. do 16. stoljeća

2.1. Splitska komuna u 14. stoljeću

Četrnaesto stoljeće će za dalmatinske komune ostati zabilježeno kao razdoblje velikih promjena vlasti, od Hrvatsko – Ugarskog kraljevstva sa vladajućim dinastijama Arpadovića i Anžuvina sve do Mletačke Republike. Iako će Split u ovom periodu doživjeti vrhunac svoje komunalne autonomije, ona će ipak radi promjena političkih vlasti više puta biti osporavana. Dok u 14. stoljeću splitska komuna još uvijek formalno potpada pod suverenitet ugarsko – hrvatskog kralja Andrije III., vladajuću funkciju nad dalmatinskim dijelom kraljevstva će obnašati knezovi Bribirski koji su bili priznati kao knezovi (*comes*) Splita sve do 1321. godine.¹

Dolaskom nove, anžuvinske dinastije 1301. godine na čelu s Karlom Robertom I., dolazi i do promjene političkih odnosa prema velikaškim obiteljima. Kako bi ojačao kraljevsku vlast, novi vladar nastojao je umanjiti moć feudalne vlastele i uvesti centralizaciju, što je posljedično i dovelo do jačanja mletačkog položaja na istočnojadranskoj obali. Moć knezova Bribirskih oslabiti će i nakon međusobnih sukoba unutar bribirske loze, potaknutima pobunom grada Trogira protiv kneza Mladena II. Kralj će iskoristiti priliku pobune dalmatinskih gradova protiv kneza kako bi ga zarobio, međutim to će dovesti samo do zbližavanja jadranskih komunalnih vlasti s mletačkom vladom. Upravo će slabljenje položaja knezova Bribirskih rezultirati

¹ RAUKAR, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga, 1997., str. 77.

jačanjem mletačkog utjecaja na dalmatinske gradove te će Split 1327. godine biti primoran priznati mletačku vlast, kao što su ranije učinili Trogir i Šibenik.²

Potpadanje pod Veneciju značilo je da će od sada mletačka vlada nametati svoga čovjeka za splitskog kneza. Dakle, njega će od sada birati dužd i mletačko vijeće, od kojega će gradski knez i potjecati, te će on će vršiti svoje dužnosti u periodu od dvije godine. Oduzimanje prava izbora splitskog gradskog upravitelja ograničilo je splitsku autonomiju i samim time utjecalo na jačanje struje koja je bila sklonija priznavanju vlasti hrvatsko – ugarskom kralju. Rat između Ludovika i Venecije 1356. godine dovesti će u pitanje mletačku snagu i mogućnost obrane dalmatinskih komuna od ugarsko – hrvatskog kralja. Upravo će se u takvim uvjetima Split i Trogir 1357. godine odlučiti na podizanje ustanka protiv mletačkih podanika i vojske koja se nalazila u njihovim komunama. Zbacivanjem mletačkih vlasti, splitsko Veliko vijeće odabire četiri plemića koji bi trebali upravljati komunom. Također je odlučeno da će grad predati na upravu hrvatskom banu Ivanu Čuzu. Iste će se godine pobuniti Šibenik i Brač, dok će Zadar biti osvojen.³

Konačnim mletačkim porazom od strane hrvatsko – ugarskog kralja Ludovika i priznanjem Zadarskog mira 1358. godine, Venecija se morala odreći svojih posjeda u Dalmaciji „ od sredine Kvarnera do granica Drača“. ⁴ Međutim, splitska komuna će se opet suočiti s istim problemom izbora kneza tijekom Ludovikove vladavine, jer će ta čast sada pripasti hrvatsko – ugarskom kralju. Potpadanje pod novu vlast će neminovno opet dovesti do potpunog ograničenja splitske autonomije. Smrt kralja Ludovika 1382. godine potaknuti će borbe za prijestolje koje će nakraju ženidbenim vezama pripasti Žigmundu Luksemburškom. Premda je Split priznavao njegovu vlast, kralj neće poduzeti nikakve mjere kako bi obranio grad od napada bosanskog kralja Stjepana Tvrtka kojemu će Veliko vijeće 1390. godine predati vlast. Do kraja 14. stoljeća suverenitet nad Splitom će pripasti bosanskom kralju Tvrtku i kasnije njegovom nasljedniku Dabiši, zatim opet Žigmundu. Naglim i brzim promjenama vlasti splitska će komuna dočekati 15. stoljeće.⁵

Osim promjena na vanjskopolitičkom planu, Split se također morao suočiti s unutarnjim problemima koji će kulminirati ustankom splitskih pučana 1398. godine. Razlog ovoj pobuni pronalazimo u zatvaranju Velikog vijeća 1334. godine koje dovodi do isključivanja utjecajnih i bogatih građana čiji preci nisu bili članovi vijeća iz uprave komunom. Posljedično, dolazi do

² Ibid., str. 78.

³ NOVAK, Grga. *Povijest Splita I*. Split: Čakavski sabor, 1978., str. 207-228.

⁴ RAUKAR, T., *Hrvatsko srednjovjekovlje*, str. 80.

⁵ NOVAK, G., *Povijest Splita I*, str. 255-296.

jakog raslojavanja unutar srednjeg sloja komunalnog društva. Sve ove društvene promjene zajedno s velikom agrarnom krizom, poskupljenjima i na kraju kugom rezultirale su u otvorenom sukobu između plemićke oligarhije s jedne strane, te bogatih građana koji su zatvaranjem Vijeća izgubili svoju funkciju upravljanja gradom i dijela pučana s druge strane. Dio vladajuće elite će biti ubijen, dok će neki pobjeći u susjedni Trogir, a 1402. godine doći će do ponovne uspostave plemićke vlasti. Upravo će radi tih snažnih i nasilnih promjena kojih su se splitski vladajući plemići pribojavali na kraju doći i do predaje komune Veneciji u 15. stoljeću.⁶

2.2. Mletačka vlast nad Splitom i prvi osmanski prodori

Iako se 14. stoljeće smatra razdobljem kada splitska komuna doživljava procvat svoje autonomije, već će se tada moći naslutiti društvene i političke promjene koje će uslijediti u 15. stoljeću, a koje će utjecati na samostalnost komune.

Nakon što je Ladislav izgubio velikašku potporu u Hrvatskoj i Dalmaciji čiji su plemići pristali uz Žigmunda, odlučuje se na prodaju svojih dalmatinskih posjeda Mlečanima 1409. godine. Uslijedile su godine otpora dalmatinskih komuna koje nisu priznale mletačku vlast i dok se Šibenik 1412. godine nakon pobune pučana predaje Veneciji, Trogir i Split nastavljaju s otporom, nadajući se Žigmundovoj potpori.⁷ Međutim, izostankom potpore i sve jačim pritiskom mletačke vlade koja blokira pomorski promet dviju komuna, Trogir i Split se 1420. godine odlučuju na predaju.⁸

Prihvatanjem mletačke vlasti 1420. g. splitska je komunalna autonomija prestala postojati. Veliko vijeće gubi sve važne funkcije koje će preuzeti knez – kapetan (*conte – capitano*). Kao predstavnik mletačke vlade, gradski knez će odlučivati o svim važnijim pitanjima koja se odnose na gradsku upravu i na ekonomiju grada, te će istu podrediti mletačkim interesima, kao što je bio slučaj sa svim stečevinama *Stato di Mar*. Iako je formalno postojalo, Veliko vijeće ostaje bez pravog političkog utjecaja.⁹

Nakon učvršćivanja mletačke vlasti tijekom 15. stoljeća, u dalmatinskim komunama dolazi do postupnog gospodarskog zastoja izazvanog monopolom nad trgovinom solju, zabranama o

⁶ CVITANIĆ, Antun (ur.). *Statut grada Splita: splitsko srednjovjekovno pravo*. Split: Književni krug, 1998., str. 81-82.

⁷ VRANDEČIĆ, Josip i BERTOŠA, Miroslav. *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam International, 2007., str. 12.

⁸ NOVAK, G., *Povijest Splita II.*, str. 350-354.

⁹ CVITANIĆ, A., *Statut grada Splita*, str. 46-47.

ograničavanju trgovine drugim vrstama robe ili ograničavanjem trgovačkih smjerova, nastojanima da se čitavi trgovinski promet usmjeri prema Veneciji i stavljanjem čitave trgovine pod trajni nadzor. S obzirom da je splitska komuna zbog svojeg slabijeg ekonomskog opsega, uvelike ovisila o trgovini sa zaleđem, ove odluke su doprinijele ekonomskoj izoliranosti grada.¹⁰

Druga sila, to jest drugi odlučujući faktor koji će u mnogo navrata tijekom 15., a posebice 16. stoljeća zaprijetiti samom opstanku Splita bilo je Osmansko Carstvo čije su snage 1463. godine prouzročile pad Bosanskog Kraljevstva. Time dalmatinske komune postaju pogranična područja koja će biti izložena stalnim osmanskim napadima, a Split i njegov distrikt će u razdoblju od 1463. godine do 1493. godine pretrpjeti pet osmanskih napada. Tijekom sljedećih desetljeća upadi Osmanlija na splitski teritorij postat će sve brojniji i dugotrajniji što će dovesti do izrazite depopulacije i smanjenja površine samog distrikta.¹¹

Već su se 1449. godine splitske vlasti obratile mletačkoj vladi radi novčane pomoći u svrhu obnavljanja gradskih zidina za koje kažu da su „*in multi logi antiquissimi, minanzando ruina*“ i radi obnove gradskih kula i izgradnje jaraka jer „*inimici vostri vegnando, quello che dio non permitta, pono vehnir a tochar cum mani muri*“.¹² Mlečani su također 1463. godine organizirali obranu Splita, Trogira, Šibenika i Zadra galijama u slučaju skorijeg osmanskog napada,¹³ a 1468. godine u Dalmaciju šalju providura s kopnenom vojskom i konjanicima, te pritom zahtijevaju od svakog namjesnika Dalmacije da sastavi popis ljudi spremnih na borbu.¹⁴ Međutim, ti su mletački pokušaji organizacije obrane bili nedovoljni da bi se spriječili turski upadi koji će uvelike utjecati na bijeg stanovništva iz napadnutih područja, a samim time i pustošenjem splitskog distrikta što dovodi do potpune ekonomske stagnacije grada.

2.3. *Egredere e muris nihil est nisi Turcicos horror*

Nadiranje Osmanlija preko Bosne sve do Dalmacije i dalmatinskih komuna koje je započelo sredinom 15. stoljeća nastaviti će se još jačom silinom početkom 16. stoljeća. Split će odolijevati snažnom osmanskom pritisku skoro neprekidno sve do 1510. godine.

¹⁰ RAUKAR, T., *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, str. 168-169.

¹¹ KUNČIĆ, Meri. *Od pošasti sačuvaj nas! Utjecaj osmanske opasnosti i kužnih epidemija na ikonografiju zavjetnih slika. Primjer Splita i Trogira u 15. i 16. stoljeću*. Zagreb: Srednja Europa, 2008., str. 54-55.

¹² LJUBIĆ, Šime (ur.). *Listine o odnošajih između slavenstva i Mletačke Republike. Knjiga IX: Od godine 1423 do 1452*. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Zagreb: JAZU, 1890., str. 290.

¹³ LJUBIĆ, Šime (ur.). *Listine o odnošajih između slavenstva i Mletačke Republike. Knjiga X: Od godine 1453 do 1469*. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Zagreb: JAZU, 1891, str. 252.

¹⁴ Ibid., str. 412.

Osvajanjem Makarske i njene okolice 1499. godine započeti će osmansko-mletački rat koji će službeno potrajati sve do sklapanja mira 1502. godine. Unatoč formalnom priznavanju mira osmanska vojska je i dalje nastavila s upadima na područja Klisa, Sinja i Knina što će izazvati strah među onim ljudima koji su živjeli izvan gradskih bedema.¹⁵

Osmanske postrojbe će tijekom slijedećih godina nastaviti s napadima, a 1510. godine upasti će na splitski distrikt kojega će opljačkati i uništiti, dok će 120 muškaraca, žena i djece biti odvedeno u zarobljeništvo. Nekoliko mjeseci poslije, 400 turskih konjanika će opet provaliti na distriktualni prostor sve do gradskih zidina gdje će ih dočekati vojska i građani i zajedničkim snagama otjerati. Oružani otpor nije spriječio daljnju pljačku i silovite upade koji nisu prestajali, a dodatna vojna pomoć nije stizala, unatoč molbi nadbiskupa Bernandina Zane koji je više puta slao pisma mletačkoj vladi tražeći ih za pomoć.¹⁶ Uvidjevši da Venecija ne poduzima ništa kako bi pomogla obrani grada, nadbiskup Zane će se obratiti crkvenim ocima na Lateranskom koncilu 1512. godine riječima: „Ovo ja pripovijedam, presveti Veliki Svećeniče, vrlo učeni oci, ne što sam čuo ili čitao, nego što sam doista vlastitim očima vidio – kažem vidio – kako dolaze čak u predgrađa moje nadbiskupske splitske rezidencije i onog najbjeđenijeg grada Splita, pustošeći sve, uništavajući sve ognjem i mačem, da onda dovedu u tužno ropstvo muškarce i žene, djecu Tvoje Svetosti i moju.“¹⁷

Zapisi kroničara iz razdoblja od 1499. do 1539. godine donose podatke o 10 421 osobe koje su ubijene ili odvedene u zarobljeništvo iz područja zadarskog distrikta i Ličke županije. U Splitu je, prema izvorima, tijekom istog razdoblja nastradalo samo 215 ljudi, međutim stopa depopulacije u komuni u to vrijeme je bila jako visoka radi velikog broja umrlih od kuge, gladi, devastacije poljoprivrednih površina, odvođenja stoke, ali i konstantnih napada.¹⁸

Posebice neizvjesno razdoblje uslijedilo je 1522. godine kada je osmanska vojska doživjela poraz kod kliške tvrđave. S obzirom da su osmanske snage u više navrata pokušale osvojiti Klis, do splitskih građana se proširila glasina da će osmanska iduća meta postati Split. Razlog tomu su optužbe hercegovačkog sandžaka o pomaganju Splitsana u obrani Klisa. Njihove prijetnje će ozbiljno potaknuti Veneciju na pojačanu obranu grada. Dvije godine nakon, kliški knez Petar Kružić će obraniti tvrđavu od još jednog osmanskog napada, međutim

¹⁵ Ibid., str. 56-57.

¹⁶ NOVAK, G., *Povijest Splita II*, str. 938-940.

¹⁷ Ibid., str. 941.

¹⁸ VRANDEČIĆ, J., BERTOŠA, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku.*, str. 20-21.

radi strateške važnosti Klisa, bilo je samo pitanje vremena kada će uslijediti još pokušaja zauzimanja kliške tvrđave.¹⁹

Snažniji vojni pritisak će ponovno uslijediti 1537. godine kada Klis pada u osmanske ruke. Godinu dana kasnije osmanska vojska će osvojiti Nadin i Vranu te će nastaviti sa opsjedanjem Splita i Šibenika.²⁰ Konstantni napadi na splitski distrikt uništiti će u potpunosti njegovo gospodarstvo. S obzirom da seljaci nisu mogli obrađivati polja, osušili su se maslinici i smokvenici koji su bili glavni izvor prihoda. Osiromašena komuna nije mogla plaćati ni liječnika. Usporedbom splitskih godišnjih prihoda koji su iznosili 2 260 dukata s hvarskim prihodima od 4 000 dukata uviđa se koliko je zapravo nastradalo splitsko gospodarstvo.²¹ Čitavo razdoblje 16. stoljeća u Splitu biti će obilježeno turskim napadima koji će biti toliko dugotrajni i česti da će se generacije Splićana rađati i umirati ne znajući za ništa drugo osim za strah od Osmanlija. Nevolje koje su zadesile splitsku komunu tijekom 16. stoljeća dovest će do gospodarskog kolapsa i do jake depopulacije grada koji će u nekim trenucima istovremeno patiti od osmanskih napada, kuge i gladi.

3. *Mortalitas magna*

3.1. Srednjovjekovno poimanje kuge

Kuga je krajnje zarazna i akutna bakterijska bolest čiji se uzročnik, bakterija *Yersinia pestis*, prenosi sa nosioca, najčešće buhe *Xenopsyle cheopis* koja obitava na glodavcima, na životinje i posljedično na ljude.²² Iako se pojavljivala više puta kroz povijest, najvjerojatnije još od neolitičkog razdoblja,²³ uzročnik kuge otkriven je tek krajem 19. stoljeća razvojem mikrobiologije i bakteriologije. Utvrđeno je da se bakterija kuge, koji se nalazi u krvožilnom sustavu zaraženih glodavaca, širi od nositelja na ostale sisavce preko štakorske buhe hranjenjem. Štakorska buha se hrani tako što siše zaraženu krv „domaćina“ preko koje u svoj

¹⁹ NOVAK, G., *Povijest Splita II*, str. 946-951.

²⁰ KUNČIĆ, M., *Od pošasti sačuvaj nas*, str. 60-61.

²¹ NOVAK, G., *Povijest Splita II*, str. 969-970.

²² BLAŽINA TOMIĆ, Zlata. *Kacamorti i kuga: utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku*. Zagreb; Dubrovnik: HAZU; Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2007. ,str. 21.

²³ Novija istraživanja koja su provedena na posmrtnim ostacima pronađenima u Švedskoj čija se starost procjenjuje na 5000. do 4860. prije Krista su otkrila jedinstven soj bakterije *Yersinije pestis*. Prisutnost ove bakterije u DNK uzorku zubnih ostataka ukazuje na visoku prisutnost ove bakterije u krvotoku u trenutku smrti. Pretpostavlja se da je upravo pretpovijesna pandemija kuge pridonijela propadanju neolitičke kulture u Europi. Vidi u: RASCOVAN, Nikolas, SJOEGREN, Karl-Goeran. „Emergence and Spread of Basal Lineages of *Yersinia pestis* during the Neolithic Decline“. *Cell* 176, 2019. str. 295-301.

organizam unosi i bakteriju. Nakon što štakor ugine od kuge, buha u potrazi za novim „hraniteljem“ prelazi na životinju ili čovjeka i ubodom prenosi zarazu.²⁴

Iako nisu poznavali uzroke kuge, srednjovjekovni učenjaci su nastojali što egzaktnije opisati simptome koji su se pojavljivali kod zaraženih osoba. Najupečatljiviji simptom kuge bile su otekline limfnih čvorova za koje Boccaccio kaže da su se u „početku javljale, jednako u muških i u ženskih, ili na preponama ili pod pazusima neke otekline, od kojih su jedne narastale kao obična jabuka, druge kao jaje, i neke više a neke manje, a puk ih je zvao micinama. I s ta dva spomenuta dijela tijela za kratko vrijeme počinjala se rečena smrtonosna micina širiti i rasti bez iznimke po svim njegovim dijelovima; i poslije toga su se znaci rečene bolesti počinjali mijenjati tako da su se mnogima ruke i bedra, i svi drugi dijelovi tijela osipali crnim ili modrim pjegama, u jednih krupnim i rijetkim, u drugih sitnim i gustim.“²⁵

Liječnik papinskog dvora u Avignonu, Gui de Chauliac, utvrdio je postojanje još smrtonosnijeg oblika kuge za kojeg kaže da se manifestira u vrućici i iskašljavanju krvi. Taj oblik kuge, za razliku od prethodno opisanog kod kojega se u zaraženih pojavljuju buboni, završava smrću nakon samo tri dana. Iako to nije bilo poznato srednjovjekovnoj medicini, danas znamo da se kuga može pojaviti u bubonskom, plućnom ili septikemičkom obliku, a de Chauliac je upravo opisao najteži, plućni oblik.²⁶ Smatram da je također važno razjasniti, s obzirom da se u ovom poglavlju opisuje epidemija kuge iz 14. stoljeća poznatija kao Crna smrt, da sam naziv ne proizlazi iz simptoma bubonske kuge koja je ostavljala crne mrlje na tijelu mrtvaca, već je najvjerojatnije riječ o pogrešnom prijevodu latinskog izraza *atra mos*.²⁷

Tijek bolesti i njezino širenje preko zaraženih glodavaca i buhe do ljudi danas je sasvim dobro poznat i proučen. Na mjestu uboda, oko limfnih čvorova nastaje otekline nazvana bubon koja se pojavljuje kao reakcija na naglo množenje bakterija. Već prvog dana zaražena osoba ima visoku temperaturu i osjeća simptome iscrpljenosti i groznice, nakon čega slijede delirij, probavne mučnine ili u najgorem slučaju kod plućne kuge, upala pluća koja dovodi do teškog disanja i nedostatka kisika. Kod neadekvatno liječenih osoba nastupa bolna smrt nakon tri do pet dana.²⁸

Srednjovjekovni ljudi su prvotno pokušali protumačiti bolest na njima razumljiv način. S obzirom na njenu naglu pojavnost i visoku stopu mortaliteta, ispočetka se smatralo da je kuga

²⁴ BLAŽINA TOMIĆ, Z., *Kacamorti i kuga*, str. 21-22.

²⁵ BOCCACCIO, Giovanni. *Dekameron*. Zagreb: Globus media, 2004., str. 11.

²⁶ ZIEGLER, Philip. *The Black Death*. London: Faber & Faber, 2018., str.18.

²⁷ Izraz *atra* može označavati pojam strašno, ali također i crno. Vidi u: BENEDICTOW, O., *The Complete History of the Black Death*, str. 3.

²⁸ BLAŽINA TOMIĆ, Z., *Kacamorti i kuga*, str. 23.

poslana kao Božja kazna jer srednjovjekovna medicina nije bila dovoljno napredna da bi je mogla objasniti. Autor kronike *A Chuteis Tabula* u kojoj je opisana kuga koja se pojavila u Splitu u 14. stoljeću, kao i mnogi drugi srednjovjekovni autori, uzrok kuge vidi u Božjoj kazni radi „zločina ljudi, koje su počinili protiv Boga“²⁹. Zanimljivo je napomenuti kako su u kronici *A Chuteis Tabula* opisani isti apokaliptični prizori kuge koje je moguće pronaći i kod drugih europskih srednjovjekovnih narativnih izvora. Navodi o pomračenju Sunca i Mjeseca, zvijezdama koje padaju na zemlju, potresima i ostalim prirodnim katastrofama nisu iskazivali stvarno stanje svijeta, već jedno srednjovjekovno shvaćanje pandemije koja se takvom žestinom obušila na čovječanstvo da se mogla objasniti jedino nadnaravnom intervencijom.

Slične motive opisuje i kroničar Heinrich od Herforda kada govori o potresu koji je zadesio Korušku i ognju koji je padao s neba ili Louis Heyligen iz Avignona dok opisuje kiše otrovnih životinja i oluje u Indiji.³⁰ Jedna od prirodnih katastrofa koje se navode u kronici *A Chuteis Tabula*, ali i u prethodno navedenim kronikama je potres.³¹ Taj prirodni fenomen je najvjerojatnije bio preuzet iz biblijskih tekstova, ne samo kao prikaz božanske moći, već i kao znak skore apokalipse. Nemogućnost odvajanja prirodnih događaja od božje intervencije, dovesti će do dvostrukog shvaćanja kuge kao znaka apokalipse i kao prirodne pojave.³²

Naravno, liječnici i učeni ljudi koji su poznavali klasičnu grčku medicinu su pokušali pronaći prirodno objašnjenje za epidemiju tolikih razmjera, stoga dolaze do teorije o mijazmi, to jest o nakupinama zagađenog zraka koje bi osobe udahnule ili upile preko kože.³³ Prema medicinskim objašnjenjima, taj zagađeni zrak se pojavljuje radi štetnih isparavanja koja su dolazila iz stajaće vode ili nepokopanih mrtvih tijela, ali i direktno iz zemljine kore tijekom potresa. Dakle njihovo objašnjenje je bilo da bi se u zemljinoj kori otvorio procijep iz kojega su isparavale zagađene pare koje bi se na kraju miješale sa zrakom svaki put kada bi došlo do

²⁹ RISMUNDO, Vladimir (ur. i prev.). „A Chuteis Tabula“. U: *Legende i kronike*, ur. Gligo, Vedran i Morović, Hrvoje, str. 191-202. Split: Čakavski sabor, 1977., str. 191.

³⁰ SMOLLER, Laura. „Of Earthquakes, Hail, Frogs and Geography: Plague and the Investigation of the Apocalypse in the Later Middle Ages“. U: *Last Things: Death and the Apocalypse in the Middle Ages*, ur. Bynum Walker, Caroline i Freedman, Paul. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2000., str. 156-157.

³¹ „Veliki potres strahovito je vladao na mnogim mjestima i u mnogim dijelovima svijeta, pa su zato mnoge građevine ležale na zemlju oborene.“ Vidi u: RISMUNDO, V., „A Chuteis Tabula“, str. 191-192.

³² SMOLLER, L., „Of Earthquakes, Hail, Frogs and Geography: Plague and the Investigation of the Apocalypse in the Later Middle Ages“, str. 183-184.

³³ BENEDICTOW, Ole J. *The Complete History of the Black Death*. Woodbridge: The Boydell Press, 2021., str. 5.

potresa. Ljudi bi se u tom slučaju zatrovali ovom bolešću udisanjem ili upijanjem zagađenih para preko kože³⁴

Drugo objašnjenje bilo je povezano s kretanjem nebeskih tijela, točnije sa konjunkcijom Saturna, Jupitera i Marsa u kući Vodenjaka.³⁵ Jedno objašnjenje je čak povezivalo Židove s novom epidemijom, okrivljujući ih za namjerno trovanje bunara. Ostali uzroci za koje se smatralo da su doveli do kuge bili su vjetrovi koje nose otrovni kužni zrak s juga ili istoka, stajace vode ili močvare,³⁶ otrovana ili pokvarena hrana i voda te naravno drugi zaraženi ljudi.³⁷

Crna smrt koja je sredinom 14. stoljeća harala praktički cijelim poznatim svijetom, za srednjovjekovnog čovjeka bila je neshvatljiva i misteriozna. Pokušavajući je objasniti kao Božju kaznu kako bi racionalizirali njenu silinu, našli su se iznenađeni kad su shvatili da je kuga pogađala sve, bez obzira na spol, dob ili klasnu pripadnost. Širila se od pripadnika Crkve, novorođenčadi, male djece i ostalih članova društva za koje su smatrali da nikako ne mogu izazvati Božju srdžbu na sebe. Okrećući se prema znanosti, postavljaju mnoge hipoteze od odgovornosti nebeskih tijela do zaraženog zraka, međutim nikako nisu mogli pronaći odgovor na pitanje kako tu bolest spriječiti ili kako je predvidjeti. Na kraju i sam Boccaccio konstatira:

„Koliko li je vrlih muževa, koliko krasnih žena, koliko ljupkih mladića, koje bi čak i Galen, Hipokrat i Eskulap smatrali posvema zdravim, ujutro još objedovalo sa svojim rođacima, drugovima i prijateljima, a iste večeri večeralo na drugom svijetu sa svojim precima.“³⁸

3.2. Dolazak Crne smrti u Europu

Pitanje o izvorištu kuge koja se pojavila sredinom 14. stoljeća ostaje i danas donekle neodgovoreno, to jest nije posve sigurno je li se prvo pojavila i proširila s područja centralne Azije ili zemalja Bliskog istoka. Sa sigurnošću se jedino može ustvrditi da je Crna smrt došla do europskog kontinenta trgovačkim putem. Sudeći prema bizantskim izvorima koji javljaju

³⁴ SMOLLER, L., „Of Earthquakes, Hail, Frogs and Geography: Plague and the Investigation of the Apocalypse in the Later Middle Ages“, str. 172-173.

³⁵ BENEDICTOW, O., *The Complete History of the Black Death*. str. 6.

³⁶ Zanimljivo je primijetiti da se u drugoj polovici 15. stoljeća u Trogiru također donosi odredba prema kojoj je bio zabranjen ribolov i rezanje trstike na Pantanu između ostalog i radi zdravlja, kako bi se „izbjegla ona isparavanja, koja su od ustajalosti gliba ljeti uzrokovala kvarenje zraka“. Postavlja se pitanje da li su trogirski vijećnici spriječili navedene radnje na močvarnom području kako bi zaštitili građane od isparavanja „zaraženog zraka“ ili je razlog bio sasvim drugačiji. Vidi u: ANDREIS, Pavao (prev. Rismondo, Vladimir). *Povijest grada Trogira II*. Split: Čakavski sabor, 1977., str. 188.

³⁷ ABERTH, John. *Doctoring the Black Death: Medieval Europe's medical response to plague*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishing Group. 2021, str. 68-70.

³⁸ BOCCACCIO, G., *Dekameron*, str. 16.

da je Bizant također 1346. godine bio devastiran kugom, mogućeg uzročnika širenja epidemije prema Europi pronalazimo u mongolskoj državi zvanoj Zlatna Horda. Osnovana 1236/9. godine od strane unuka Đžingis kana, obuhvaćala je ogromne teritorije na kojima su se nalazili svi trgovački putevi prema Kaspijskom i Crnom moru. Genoveškim i mletačkim trgovcima je još od 13. stoljeća dodijeljena ispostava na njihovom području, radi lakšeg trgovanja u gradu Kaffi (današnji Azov).³⁹ Međutim, radi religijske netrpeljivosti prema kršćanskim trgovcima koja je uslijedila nakon što se kan preobratio na islam, trgovina postaje sve riskantnija stoga će trgovci morati napustiti svoje ispostave.⁴⁰

Situacija će kulminirati u opsadi Kaffe 1345. godine koju predvodi kan Janibeg. Prema navodima jednog izvora iz Piacenze tijekom te opsade kan Janibeg je katapultirao mrtva tijela ljudi oboljelih od kuge u sam grad i tako započeo širenje zaraze koje će se pri povratku genoveških i mletačkih trgovaca u svoje gradove proširiti na ostatak Europe. Ova teorija koja zagovara biološki terorizam je odbačena od strane današnjih znanstvenika, prvenstveno zato jer prijenosnik kuge nije mrtvo tijelo, već buha koja nakon promjene temperature, to jest uslijed pada temperature nakon smrti napušta tijelo u potrazi za novim nositeljem. Uostalom ovu tezu je također moguće odbaciti ako se uzme u obzir da ljudi toga vremena jednostavno nisu imali znanja o bakterijama općenito niti o tome kako se kuga prenosi.⁴¹

S druge strane, potencijalna izvorišta kuge su također mogla biti područja Kurdistan i Iraka, gdje bi se bolest prva pojavila te dalje širila na sjever, sve do teritorija Zlatne Horde. Uporište ove teze znanstvenici pronalaze u činjenici da i danas na tim prostorima obitavaju kolonije glodavaca koje su zaražene istim sojem kuge kao i onaj iz vremena Crne smrti, međutim radi nedostatka pisanih izvora ovu teoriju se zasad teško može podržati.⁴²

Ono što zasigurno znamo je to da se početna epidemija 1346. godine počela širiti trgovačkim karavanskim putovima preko brodova, do ispostava na putu do glavnih luka skroz prema europskim centrima. Ti brodovi će osim trgovačke robe prenijeti i zaražene glodavce, dok će buhe nakon smrti glodavaca pronaći novog prenositelja. Zaraza će se uskoro proširiti po svim većim trgovačkim gradovima.

³⁹ BLAŽINA TOMIĆ, Z., *Kacamorti i kuga*, str. 29-30.

⁴⁰ BENEDICTOW, O., *The Complete History of the Black Death*, str. 139-140.

⁴¹ Ibid., str. 148-150.

⁴² BLAŽINA TOMIĆ, Z., *Kacamorti i kuga*, str. 30-31.

3.3. Širenje Crne smrti prema istočnojadranskoj obali

Po zapisima franjevca Michelea de Piazze, Crna smrt se najprije pojavila u sicilijanskom gradu Messini u listopadu 1347. godine nakon što je u luku doplovilo dvanaest genoveških galija. U roku od nekoliko dana od njihova dolaska kuga će se proširiti po cijelom gradu te će za građane biti prekasno iako su potjerali brodove iz messinske luke. Stanovnici Messine potražiti će pomoć u susjednom gradu Cataniji koji će prihvaćanjem izbjeglica prenijeti kugu među svojom populacijom. Iako je nakraju uvedena stroga kontrola useljavanja i zabrana dolaska u grad, stanovnicima Catanije također neće biti pomoći. Dalje se kuga iz Sicilije širi trgovačkim putevima prema Korzici, Sardiniji, obalnim gradovima u Španjolskoj i Portugalu te u južnoj Italiji. Tri glavna središta iz kojih će se epidemija proširiti dalje bili su Sicilija, Genova i Venecija.⁴³

Crna smrt se najvjerojatnije proširila istočnim Jadranom morskim putem iz Venecije ili iz nekog drugog talijanskog grada čiji su brodovi najvjerojatnije prvo uplovili u Dubrovnik. Dok se u Splitu bilježi 25. prosinac 1347. godine kao početak epidemije, dubrovačke kronike spominju više datuma, s tim da Opera Pia jedina navodi 15. prosinca 1347. godine, dakle tjedan dana prije Splita. Sa sigurnošću jedino možemo ustvrditi da je 19. siječnja kuga zaista došla na otok Šipan jer tu vijest prenosi dubrovačko Veliko vijeće.⁴⁴ Pretpostavka o tome da je epidemija kuge prvo došla do Dubrovnika, a zatim do Splita podupire i činjenica da je Dubrovnik bio daleko veće i važnije trgovačko središte. Kuga će se iz gradova dalje prenositi na predgrađa i sela, kao što je to bio slučaj sa Messinom i uzrokovati smrt velikog broja stanovništva.

Posljednji lučki grad na Jadranu koji je zabilježio pojavu kuge je bila Pula. Njena luka je služila kao zadnja postaja za odmor i opskrbu galija prije posljednje dionice puta. U uredbi koju je izdala mletačka vlada u kolovozu 1348. godine očito je da je kuga izrazito jako pogodila grad. Povjesničar Benedictow zaključuje kako se datumi kužnih epidemija koje su uslijedile na istočnoj obali Jadrana poklapaju s konvojem galija koji su u studenome 1347. godine krenule prema matičnoj luci Veneciji, koja će biti zaražena sredinom travnja.⁴⁵

⁴³ ZIEGLER, P., *The Black Death*, str. 41-44.

⁴⁴ RAVANČIĆ, Gordan. *Crna smrt 1348.-1349. u Dubrovniku*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu: Filozofski fakultet, 2006., str. 110-122.

⁴⁵ BENEDICTOW, O., *The Complete History of the Black Death*, str. 198-200.

4. Epidemije kuge u Splitu od 14. do 16. stoljeća

4.1. Izvori o kužnim epidemijama iz 14. stoljeća

4.1.1. „Tko bi mogao ispričovijedati pokolj bezbrojnog ljudstva...“

Jedini sačuvani narativni izvor koji opisuje epidemiju kuge koja je zadesila Split polovicom 14. stoljeća je zapis splitskog kroničara Chuteisa ili Kuteja, takozvana *A Chuteis Tabula*.⁴⁶

Osim nadrealnih opisa prirode i prirodnih pojava kojima je nastojao prikazati strahotu kuge, *A Chuteis Tabula* sadrži također i vrijedne podatke pomoću kojih je moguće saznati okvirni datum početka kužne epidemije u Splitu, podatke o smrti splitskog nadbiskupa Dominika i njegovom nasljedniku Hugolinu, ali i opise razvoja bolesti i kako je ona utjecala na svakodnevni život splitskog puka.

Autor navodi da se kuga „započela razvijati u Splitu, tekuće godine rođenja gospodina našega Isusa Krista MCCCXLVIII, dana dvadeset i petog, mjeseca prosinca“⁴⁷. Međutim potrebno je uzeti u obzir da se u Splitu tijekom 14. stoljeća koristio inkarnacijski stil računanja vremena, stoga računajući po novogodišnjem ili cirkumcizijskom stilu kuga je već 25. prosinca 1347. godine došla do Splita.⁴⁸ Istraživanja pisanih izvora su pokazala kako je između prvih pojava bolesti do potpune epidemija dolazilo nakon samo šest tjedana.⁴⁹ Taj podatak se poklapa sa viješću o odgovoru kojega mletačka vlada šalje Trogiru i Splitu 29. ožujka 1348. godine kako bi im „pokazala suosjećanje“ radi velikog pomora.⁵⁰ „Lijepim riječima“ se također obraćaju i Dubrovniku mjesec dana kasnije kako bi im izrazili sućut radi posljedica kuge.⁵¹

Nadalje se u kronici opisuje tijek bolesti, točnije kako se bolest širila najprije kod životinja, a zatim i kod ljudi koji bi, nakon što bi primijetili bubon na koži, imali oko tri do

⁴⁶ U literaturi nalazimo na neslaganja oko identiteta autora ove kronike. Dok u *Legende i kronike* stoji da je splitski anonimni kroničar potjecao iz patricijske obitelji Jeremija (Se Geremia), u članku Kuga u Splitu 1348. (Šišić, Ferdo. Kuga u Splitu 1348. *Liječnički vjesnik: Glasilo hrvatskoga liječničkog zbora* 4 (1931): 399-400.) navodi se kao autor kronike Marin a Chuteis koji je 1402. godine bio izabran za splitskog nadbiskupa.

⁴⁷ RIMONDO, V. „A Chuteis Tabula“, str. 191.

⁴⁸ RAVANČIĆ, Gordan. „Prilog proučavanju Crne smrti u dalmatinskom gradu (1348.-1353.) – raspon izvorne građe i stanje istraženosti na primjerima Dubrovnika, Splita i Zadra“. *Povijesni prilozi* 23, 2004., str. 15.

⁴⁹ RAVANČIĆ, Gordan. *Crna smrt 1348.-1349. u Dubrovniku*, str. 111.

⁵⁰ LJUBIĆ, Šime (ur.). *Listine o odnošajih između slavenstva i Mletačke Republike. Knjiga III: Od godine 1347 do 1458*. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Zagreb: JAZU, 1872, str. 71

⁵¹ LJUBIĆ, Š., *Listine o odnošajih između slavenstva i Mletačke Republike. Knjiga I*, str. 78.

četiri dana za ispovijed grijeha i sastavljanje oporuke, nakon čega bi uslijedila neizbježna smrt.⁵²

Iako sljedeći odlomak kronike ne sadržava nikakvu konkretnu informaciju o broju umrlih ili o tome kako se komunalna vlast suočila s novom epidemijom, ipak nam pruža uvid u živote ljudi koji su se odjednom našli u neizbježnoj životnoj opasnosti iz razloga koji ni sami nisu mogli razumjeti. Opisujući tadašnju situaciju, autor navodi da su ljudi „trčali ovamo onamo svatko plačući svoje drage rođake i najbliže, koji bijahu umrli i koracali su, u tamne haljine obučeni licima okrenutima prema zemlji, potištenim od žalosti. Nisu znali jadni što bi radije izabrali, da li da ukopaju leševe ili sami pobjegnu daleko, da se ne bi zarazili od takve smrtonosne zarazne bolesti ... Jer je okrutna kuga mahom ubijala i muškarce i žene, starce i malene i nije htjela oprostiti nijednoj ljudskoj dobi. Odvajala je sinove i kćeri od roditelja i, obratno, rođenu braću i braću od braće i sve drage od dragih...”⁵³

Navode o ogromnom broju iznenada umrlih ljudi potvrđuje i izvještaj dubrovačkog Velikog vijeća s početka 1348. godine u kojem se nastoji riješiti problem neizvršenih oporuka čiji je broj samo rastao.⁵⁴ Isto stanje prikazuje i registar građanskih parnica u Zadru iz 1351. godine gdje se nalaze popisi zadarskih plemićkih obitelji od kojih su neke potpuno izumrle od posljedica kuge. Zadarski registar također potkrjepljuje prethodno navedeni ulomak u kojem autor kronike *A Chuteis Tabula* opisuje kako kuga „nije htjela oprostiti nijednoj ljudskoj dobi“ jer je od dvadeset i troje Zadrana umrlih od kuge koji su navedeni u registru, njih dvanaest bilo maloljetno.⁵⁵

A Chuteis Tabula također donosi vijest o smrti splitskog nadbiskupa Dominika i njegovom nasljedniku Hugolinu de Branca iz Augubia koji dolazi u Split 1349. godine. Osim opisa samog nadbiskupa i njegovog dolaska u grad, u kronici se spominje glad koja je uslijedila nakon kuge i kako nadbiskup Hugolin nije dozvolio predaju sjemena kolonima kako bi posijali novo žito. S obzirom da prethodne godine radi kuge seljaci nisu uspjeli pokositi žito, a ove godine im je bilo uskraćeno novo sjemenje, autor navodi da su „...padala tjelesa nesretnika nevoljom gladi proždrti. Po ulicama grada i po poljima ležali su bezbrojni leševi ljudi iz puka da se ne bi mislilo da je ova ljuta kuga glada ljudstvo čitavog svijeta, a naročito splitskog ništa manje opustošila nego što je surova pošasna kuga okrutno kroz kratko vrijeme malo prije

⁵² RIMONDO, V. „A Chuteis Tabula“, str.192-193.

⁵³ Ibid., str.193.

⁵⁴ RAVANČIĆ, G., *Crna smrt 1348.-1349. u Dubrovniku*, str.115.

⁵⁵ NIKOLIĆ JAKUS, Zrinka. „Vrijeme rata, kuge; zatočeništva. Zadarske plemićke obitelji i posljedice mletačke opsade 1345./1346. i Crne smrti“. *Povijesni prilozi* 37, 2018., str. 23.

uništila.“⁵⁶ Kuga iz 1360. godine je samo spomenuta u kronici i tu se navodi da je usmrtila veliki broj splitskog puka kada se pojavila krajem veljače.⁵⁷

4.1.2. Legislativni izvori o kugi

U tom razdoblju kada je kužna epidemija 1347/1348. godine pogodila Split ne pronalazimo nikakve legislativne izvore, međutim iščitavajući Zapisnike Velikog vijeća grada Splita koji su se sačuvali za razdoblje od 1352. do 1354. godine i za 1357. do 1359. godine moguće je ipak naslutiti ponešto o posljedicama kuge s kojima se gradsko vijeće moralo suočavati par godina nakon početnog vala bolesti.⁵⁸

Ako se zapisi proučavaju zasebno, smatram da nije moguće primijetiti neke veće promjene koje bi se odnosile na posljedice kuge u Splitu. Međutim, ako se zapisi uzmu u obzir kao cjelina, to jest ako se promatraju kao skupne odluke koje prikazuju što je u tom određenom trenutku mučilo gradsko vijeće, možemo stvoriti opći dojam o stanju u gradu koji se oporavljao od posljedica kuge.

Kao što je već poznato, splitska komuna je radi svojih prostornih preduvjeta imala problema s proizvodnjom dovoljne količine žita kako bi prehranila svoje stanovništvo. Pretpostavlja se da su dalmatinska komunalna društva, osim možda Zadra, radi malih agrarnih površina mogli proizvesti tek jednu petinu potrebnog žita.⁵⁹ Osim toga, u kronici *A Chuteis Tabula* navodi kako se 1349. godine splitska komuna morala suočiti s velikom gladi jer tijekom kužnih godina žito nije bilo posijano stoga je došlo do pomora jednog dijela splitskog stanovništva, najvjerojatnije siromašnih kolona i seljaka iz područja splitskog distrikta koji se nisu mogli prehraniti.⁶⁰ Sačuvani zapisnici Velikog vijeća od listopada 1352. godine sve do travnja 1354. godine, iako nepotpuni, sadrže 5 odredbi u kojima Veliko vijeće raspravlja o

⁵⁶ RISMUNDO, V. „A Chuteis Tabula“, str.195-196.

⁵⁷ Ibid., str. 198.

⁵⁸ Riječ je o dva sveščića zapisnika Velikog vijeća grada Splita koji se nalaze u Državnom arhivu u Zadru. Josip Alačević je prvi primijetio njihovo značenje za poznavanje Splita i pritom je objavio kratke sadržaje zapisa, a zapisnik korišten u ovom diplomskom radu su priredili Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović. Nažalost većina zapisa je znatno oštećeno ili uopće nije pronađeno, tako da danas raspoložemo samo s manjim ulomkom čitave serije zapisnika Velikog vijeća. Vidi u: STIPIŠIĆ, Jakov, ŠAMŠALOVIĆ, Miljen, „Zapisnici Velikog vijeća grada Splita / Libri maioris consilii civitatis Spalati, 1352-1354, 1357-1359“, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU*, br. 12, Zagreb 1982., str. 63.-266.

⁵⁹ RAUKAR, Tomislav. *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku: odabrane studije*. Split: Književni krug, 2007., 89. str.

⁶⁰ RISMUNDO, V. „A Chuteis Tabula“, str.195-196.

nabavi žita.⁶¹ Brojnost tih odluka ukazuje na činjenicu da se splitska komuna još par godina nakon početne epidemije morala nositi s problemom gladi i dostatnom nabavom žitarica za stanovništvo komune. Ovu tezu podupire i odluka br. 6 kojom Veliko vijeće u svibnju 1352. godine, osim što usvaja prijedlog o nabavi žita iz talijanske pokrajine Romagne, također imenuje stražu koja bi pazila da se žito i ostale namirnice ne izvoze izvan grada,⁶² ali i odluka br.8 iz lipnja 1352. godine u kojoj se između ostalog nalazi da će mlinovi morati biti otvoreni neprestano.⁶³

Osim opskrbe komune žitom, Veliko vijeće je također u odluci br. 12 iz 1353. godine odlučivalo o uređivanju gradskih bunara i rušenju kuća koje su se nalazile naslonjene na gradske zidine.⁶⁴ Ti zahtjevi vijeća mogli bi implicirati činjenicu da se gradskim prostorom dugo nije upravljalo, to jest da je uređenje i organizacija grada stavljena u drugi plan što je utjecalo na degradaciju javnih površina. Dakle, Velikom vijeću je bilo potrebno čak pet godina nakon početka epidemije kako bi se napokon uhvatili u koštac s organizacijom gradskog prostora koji je nakon kužne epidemije i bijega ili smrti velikog dijela stanovništva najvjerojatnije bio devastiran.

Veliko vijeće je također imalo dužnost izbora gradskih službenika, pa tako i komunalnog liječnika, kirurga, apotekara i brijača. Iako nije poznato od kada je splitska komuna imala svoga liječnika, prema odredbama iz Statuta u kojima se navodi da se liječnici i apotekari ne smiju udruživati i o dužnostima liječnika da izliječi pacijenta, može se zaključiti da je Split imao svog komunalnog liječnika i tijekom kuge. U zapisnicima Vijeća nailazimo na više odluka o odabirima liječnika, a na njihovu važnost ukazuje i činjenica da su nakon gradskog potestata liječnici bili najbolje plaćeni komunalni službenici.⁶⁵ Tijekom srpnja 1353. godine Split nije imao liječnika te knez predlaže da jedan službenik komune ode u Veneciju kako bi pronašao liječnika koji bi obavljao službu za 150 dukata godišnje. U originalnoj latinskoj verziji ove odluke stoji kako knez daje taj prijedlog „budući da grad nastavlja ovu bolest bez liječnika „⁶⁶

Postavlja se pitanje je li moguće da se kužna epidemija u Splitu nije iskorijenila sve do 1353. godine? Poznato je da se tijekom 14. stoljeća, nakon Crne smrti 1348. godine, kuga više

⁶¹ STIPIŠIĆ, Jakov. „Zapisnici Velikog vijeća grada Splita – Libri maioris consilii civitatis Spalati 1352-1354., 1357-1359“, odredba br. 6 str. 69. ; br. 12 str. 71. ; br. 13 str. 71. ; br. 23 str. 73. ; br. 39 str. 75.

⁶² Ibid., odredba br. 6, str. 69.

⁶³ Ibid., odredba br. 8, str. 70.

⁶⁴ Ibid, odredba br. 12, str. 71.

⁶⁵ NOVAK, G., *Povijest Splita I*, str. 519-522.

⁶⁶ U originalu stoji: „*In primis propomt dominus comes, cum civitas hec male permaneat sine medico fisico, ideo requirit presens consilium, quid placet dicto consilio providere.*“. Vidi u: STIPIŠIĆ, J., „Zapisnici Velikog vijeća grada Splita 1352-1354, 1357-1359“, odluka br. 25, str. 128.

puta pojavljivala u dalmatinskim komunama. Podaci navode da se kuga u Šibeniku pojavila tri puta,⁶⁷ u Dubrovniku izvori spominju četiri epidemije od koji je ona iz 1361. godine navodno usmrtila 2 500 građana,⁶⁸ Zadar se također suočavao s kugom četiri puta,⁶⁹ dok trogirski izvori govore samo o kugi iz 1368. godine.⁷⁰ Da li se epidemija kuge u Splitu, u manjem obujmu nego prije, nastavila sve do 1353. godine ili je riječ o novom valu epidemije, ostaje otvoreno pitanje.

Splitski statut iz 1312. godine sadrži tek poneke odredbe koje bi se odnosile na održavanje higijene grada i očuvanje javnog zdravstva, a kuga se izrijeком spominje tek u odredbama koje se tiču prihvaćanja novih članova Velikog vijeća. Naime, radi pomora velikog broja vijećnika, u listopadu 1348. godine se donosi odluka o pomicanju dobne granice s 18 na 16 godina, pod uvjetom da su novim vijećnicima očevi ili djedovi bili članovi Velikog vijeća.⁷¹ Nakon „zatvaranja“ Velikog vijeća 1334. godine dopušteno je pristupanje Vijeću samo onim plemićima čiji su očevi ili djedovi bili članovi Vijeća i od toga se nije odstupalo čak ni nakon pomora vijećnika.⁷² Drugačije se postupalo u Šibeniku u kojemu je od 1412. godine Veliko vijeće sadržavalo samo dvadeset patricijskih članova, stoga je odlučeno da će se jednom godišnje primati po jedan novi član Vijeća iz redova bogatih građana.⁷³ Što se tiče ostalih odredbi koje su mogle nastati kao posljedica suočavanja s kugom, moguće je spomenuti i uredbu o zabrani cjelivanja mrtvacu⁷⁴ koju pronalazimo u sličnom obliku i u trogirskom Statutu gdje se zabranjuje da se ljudi bacaju na tijelo mrtvacu kako se „živi ljudi ne bi zarazili ni okužili od pokvarenog zadaha mrtvog tijela“.⁷⁵

U splitskom Statutu također nailazimo na uredbu o čišćenju ulica koja je nastala početkom siječnja 1348. godine.⁷⁶ Možda je moguće zaključiti kako je već tada čistoća grada bila zanemarena i da se osjetio miris raspadanja i truleži ili je splitsko Veliko vijeće nastojalo

⁶⁷ LADIĆ, Zoran. „Epidemije kuge i zdravstvena kultura u Šibeniku u kasnom srednjem vijeku“. *Povijesni prilozi* 40, 2021., str. 45.

⁶⁸ BLAŽINA TOMIĆ, Z., *Kacamorti i kuga*, str. 81.

⁶⁹ LADIĆ, Z., „Epidemije kuge i zdravstvena kultura u Šibeniku u kasnom srednjem vijeku“. Vidi u: fusnota 16, str. 43.

⁷⁰ KUNČIĆ, M. *Od pošasti sačuvaj nas*, str. 67.

⁷¹ CVITANIĆ, A., *Statut grada Splita*, knj. Reformacija, gl. 12, str. 859.

⁷² *Ibid.*, str. 90.

⁷³ LADIĆ, Z., „Epidemije kuge i zdravstvena kultura u Šibeniku u kasnom srednjem vijeku“, str. 45-46.

⁷⁴ „Isto tako određeno je i naređeno da se nijedan muškarac niti žena u povodu pogreba ili smrti nekoga tko je u bilo kojem stupnju s njime u krvnoj vezi, ili je po tazbini s njime povezan, ne usudi mrtvacu dignuti ukrase s glave, vrpce, kapu, povezaču ili kapicu ili bilo koje druge urese za glavu i da se ne usudi poljubiti mrtvacu...“. Vidi u: CVITANIĆ, Antun (ur.). *Statut grada Splita*, knj. IV., gl. 65, str. 665.

⁷⁵ BERKET, Marin (ur.). *Statut grada Trogira*. Split: Književni krug, 1988., knj. III., gl. 42, str. 205.

⁷⁶ „Iste godine dana 8. siječnja prihvaćeno je da se zaposle četiri čovjeka koje će plaćati komuna, a dužnost im je da čiste ulice splitske komune kako bi grad Split bio ugodna mirisa, a ne zagađen smradom“. Vidi u: CVITANIĆ, A., *Statut grada Splita*, knj. Reformacija, gl. 40, str. 863.

spriječiti udisanje „nezdravog vonja“ u skladu s tadašnjim razumijevanjem širenja zaraze prema kojemu se bolest širi mijazmom.

Zanimljivo je što u splitskom Statutu ne nalazimo nikakvu vrstu zabrane kretanja izvan grada ili izolacije grada, kao što je to bio slučaj u Korčuli gdje su izričito postojale zabrane o prihvaćanju osoba koje dolaze iz okuženih mjesta i odlaženja na okužene rijeke.⁷⁷ Dubrovnik je, kao što je prethodno rečeno, što hitnije uveo tridesetodnevnu karantenu, čak i prije talijanskih gradova, međutim u njegovom Statutu se također ne pronalaze odredbe o zabrani kretanja. Izostanak sličnih odredbi u splitskom Statutu ne mora implicirati da splitska vlast nije bila zabrinuta oko pojave kuge jer je sasvim moguće da se tijekom sastanaka Velikog vijeća 1348. godine, pa i kasnije odlučivalo o načinu suočavanja s bolesti. S obzirom da su pronađeni samo zapisnici Velikog vijeća nakon 1348. godine i prije nego je uslijedila kuga 1360. godine, možemo samo nagađati da je vlast poduzela barem neke mjere koje je smatrala potrebnim.

4.2. Naleti kuge u 15. stoljeću

Sudeći prema dostupnim izvorima, epidemije kuge koje su se pojavile u dalmatinskim komunama tijekom 15. i 16. stoljeća imale su puno jači intenzitet i veću stopu mortaliteta nego prvotna epidemija Crne smrti koja je u Europi usmrtila oko 60% stanovništva. Epidemije u dalmatinskim komunama su također tijekom tog razdoblja varirale od kratkotrajnih, koje su trajale po nekoliko mjeseci, do dugotrajnih u rasponu od dvije do tri godine.⁷⁸

Tijekom 15. stoljeća zabilježene su samo dvije kužne epidemije u Splitu, prva 1420. godine i zadnja 1456. godine, međutim ako uzmemo u obzir učestalost pojave kuge u drugim dalmatinskim komunama možemo pretpostaviti da je stvaran broj kužnih epidemija zapravo bio puno veći. U literaturi se naglašava kako, uzevši u obzir historiografske podatke s kojima raspoložemo, postoji velika vjerojatnost da su se epidemije kuge tijekom 15. stoljeća barem dvadeset puta pojavile u dalmatinskim gradovima.⁷⁹

Usporedbe radi, zabilježeno je da se u istom vremenskom razdoblju u Trogiru kuga pojavila devet puta,⁸⁰ u Šibeniku najmanje deset puta,⁸¹ dok je Zadrom prohujalo čak dvanaest

⁷⁷ CVITANIĆ, Antun (ur.). *Korčulanski statut: Statut grada i otoka Korčule*. Split: Književni krug, 1995., gl. 107, str. 152. i gl. 97, str. 212.

⁷⁸ LADIĆ, Z., „Epidemije kuge i zdravstvena kultura u Šibeniku u kasnom srednjem vijeku“, str. 43.

⁷⁹ RAUKAR, T., „Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća“. *Historijski zbornik* 35, 1985., str. 63.

⁸⁰ KUNČIĆ, M., *Od pošasti sačuvaj nas*, str. 68.

⁸¹ LADIĆ, Z., „Epidemije kuge i zdravstvena kultura u Šibeniku u kasnom srednjem vijeku“, str. 45.

epidemija.⁸² Prema broju kužnih epidemija u ostalim gradovima možemo naslutiti da se kuga pojavila u Splitu više puta nego što je zabilježeno, no radi nedostatka pisanih izvora ta teorija ostaje samo pretpostavka. O kugi u Splitu tijekom 15. stoljeća nema puno podataka, godine su spomenute većinom samo usputno i ne spominju se nikakvi dodatni pokazatelji koji bi nam rasvijetlili koliko je ljudi pobolijevalo ili kako je jako kuga pogodila grad, da li se proširila prema distriktualnim područjima i odakle se proširila. Većinu podataka o Splitu pronalazimo u izvorima o drugim gradovima, no i oni su jako oskudni. S obzirom na manjak izvora i na neposrednu blizinu i povezanost navedenih gradova sa Splitom, smatram da bi postupci njihovih vlasti i demografska kretanja tijekom epidemije kuge trebala bar donekle reflektirati stanje u Splitu.

Tako za kugu iz 1420. godine doznajemo da je trogirsko vijeće zabranilo ulazak u grad osobama koje dolaze iz okuženih područja, a posebice iz Splita. Po tome je moguće pretpostaviti da je epidemija kuge iz 1420. godine posebice jako pogodila Split.⁸³ Sudeći po kronologiji pojave kuge u komunama, može se postaviti hipoteza da se kuga koja se 1420. godine pojavila u Splitu prvotno proširila iz Zadra na južnije komune, odnosno kuga se pojavila u Zadru 1418. godine⁸⁴ odakle se proširila dalje na Šibenik⁸⁵ i Trogir 1419. godine⁸⁶ te posljedično na Split.

Jedan od načina suočavanja stanovnika grada s kugom je također bio bijeg iz gradskih središta koja su radi svoje prenapučenosti predstavljala veliki rizik od kontakta sa zaraženim osobama. Onaj dio stanovništva koji je to sebi mogao priuštiti, povlači se većinom na seoska imanja o čemu svjedoči odredba iz zapisnika zadarskog vijeća gdje se ističe da se sastanak Velikog vijeća sredinom 15. stoljeća nije mogao održati jer su plemići napustili grad.⁸⁷ Iako zasad ne raspolažemo s izvorima koji bi potvrdili da se isto događalo i u Splitu, moguće je pretpostaviti da su se ponašanja stanovnika u ostalim dalmatinskim komunama preslikavala također i na stanovnike splitske komune.⁸⁸

⁸² KUNČIĆ, M., *Od pošasti sačuvaj nas*, vidi: fusnota 222, str. 68.

⁸³ LUČIĆ-LUCIUS, Ivan. (prev. Stipišić, Jakov). *Povijesna svjedočanstva o Trogiru II*. Split: Čakavski sabor, 1979., str. 905.

⁸⁴ KUNČIĆ, M., *Od pošasti sačuvaj nas*, str., 68 str. (vidi fusnotu 222)

⁸⁵ U šibenskom Statutu se te iste godine donosi odredba o zabrani ulaska u grad bilo kojem službeniku koji je proveo dulje od osam dana izvan grada. Vidi u: LADIĆ, Z., „Epidemije kuge i zdravstvena kultura u Šibeniku u kasnom srednjem vijeku“, str. 48.

⁸⁶ LUČIĆ-LUCIUS, I., *Povijesna svjedočanstva o Trogiru II.*, str. 905.

⁸⁷ RAUKAR, T., „Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća“, vidi: fusnota 61a, str. 64.

⁸⁸ Podatke o bijegu plemića pred kugom pronalazimo u Trogirskom statutu u dvije odredbe. U odredbi iz 1427. godine se utvrđuju zamjene komunalnih službenika koji su odsutni (vidi u: BERKET, M., *Statut grada Trogira.*,

U nastojanju da spriječe daljnje širenje kuge, komunalne vlasti su uvodile razne odredbe koji su trebale zaštititi građane i omogućiti što sigurnije uvjete življenja u gradu. U Šibeniku su u drugoj polovici 15. stoljeća radi jakih epidemija kuge proglašene zabrane ulaska u grad, a na gradske zidine postavljene su straže radi sprječavanja bilo kakvog kontakta s ljudima izvan gradskih zidina. Osim toga, donesena je i naredba o ukopavanju okuženih mrtvih tijela izvan gradskih bedema. Gradske vlasti su također zaposlile razne medicinare kako bi pomogli sprječavanju daljnjeg širenja kuge, no u pojedinim epidemijskim naletima čak ni ove mjere nisu pomogle.⁸⁹

Kuga koja se pojavila u Splitu 1456. godine zahvatila je također veći broj dalmatinskih komuna i u nekima od njih je trajala čak dvije godine.⁹⁰ Nalog mletačkog vijeća iz ožujka 1457. godine koji nalaže da se vojnici u Zadru koji su nastradali od kuge točno isplate potvrđuje da je i zadarska komuna također nastradala od epidemije iste godine kao i Split.⁹¹

Za vrijeme kužnih epidemija u 15. stoljeću će također doći do promjena kod zapisivanja oporuka. Bilježnici koji su, zajedno sa svjedocima, u normalnim okolnostima bili ključni sudionici u sastavljanju oporuka, u doba kužnih epidemija ne mogu obavljati svoj posao radi straha od zaraze, ali i zabrane kretanja gradom. Stoga su komunalne vlasti donosile odredbe o uvažavanju usmenih oporuka koje su bile izrečene pred svjedocima.⁹² Osim promjena kod sastavljanja oporuka, u teškim vremenima kada su gradovima harale kužne epidemije dolazi i do porasta oporučnih legata u milosrdne svrhe (*ad pias causas*), dakle ostavljanje legata hospitalima ili leprozorijima koji se brinu o marginaliziranim pojedincima i skupinama ljudi.⁹³

Iako radi nedostataka izvora nije moguće sa punom sigurnošću ustvrditi kako se splitska komuna nosila s epidemijama kuge koje su se pojavljivale tijekom 15. stoljeća, ipak koristeći podatke prostorno sličnih i relativno bliskih dalmatinskih komuna kao što su to Trogir i Šibenik, može se pretpostaviti da se splitska komuna nosila s bolesti na isti način.

knj. II., gl. 13, str. 284-285.), a ista odredba je ponovljena i 1457. godine gdje se također zabranjuje članovima Vijeća da napuštaju grad u tom vremenu dok traju sjednice (vidi u: Ibid., knj. II., gl. 65, str. 343.).

⁸⁹ LADIĆ, Z., „Epidemije kuge i zdravstvena kultura u Šibeniku u kasnom srednjem vijeku“, str. 61-70.

⁹⁰ Ibid., vidi: fusnota 70, str. 53.

⁹¹ LJUBIĆ, Š., Listine X, gl. 109, str. 106.

⁹² U trogirskom Statutu je 1425. godine sastavljena odredba da se oporuke također mogu uvažavati usmeno, uz prisutnost tri vjerodostojna svjedoka koji će poslije pod zakletvom priopćiti posljednju volju pokojnika i ta ista će biti ovjerena od strane kneza i upisana (vidi u: BERKET, Marin (ur.). *Statut grada Trogira.*, knj. II., gl. 7, str. 279-281.). Sličnu odluku pronalazimo i u korčulanskom Statutu za 1429. godinu i tom odlukom se nastoje osnažiti oporuke koje su nastale u vrijeme kuge, najvjerojatnije bez bilježnika (vidi u: CVITANIĆ, A., *Korčulanski statut.*, gl. 191, str. 262.)

⁹³ LADIĆ, Zoran. „O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku“. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.* 20, 2002., str. 6.

Podaci o broju kužnih epidemija koje su dalmatinske komune preživjele dovodi također do pretpostavke da je Split najvjerojatnije bio suočen s više epidemija koje su ostale nezabilježene ili su se izvori koji govore o njima zagubili tijekom vremena.

4.3. Razdoblje najteže kužne epidemije tijekom 16. stoljeća

Najteža epidemija kuge pogodila je Split 1526./1527. godine i usmrtila je brojne stanovnike. Splitska komuna je u tom razdoblju bila populacijski i gospodarski devastirana pod naletima osmanske vojske što je i utjecalo na tako visoku stopu mortaliteta. Sudeći prema izvorima, epidemija je smanjila broj stanovništva s 5 tisuća na otprilike 2 tisuće, što bi značilo da je kuga usmrtila oko 60% pučanstva.⁹⁴

Jedna od tih osoba koje su proživjele epidemiju kuge je Jakov Gaudenzio koji je upravo na svojoj koži osjetio neopisivi gubitak bliskih osoba i odlučio je to zabilježiti u svom dnevniku. Splitski učitelj zvan Abako radi podučavanja matematike, u svojem dnevniku zapisuje imena, datume i mise koje se trebaju izreći za duše pokojnika. Prvo su od kuge 11. studenog 1526. godine nastradale njegova žena i njena majka, zatim iste godine umiru njegove šurjakinje i šurjaci. Kod nekih od pokojnika je interesantno zamijetiti kako zapisuje nebeske konstelacije, pa tako pri smrti svoje žene primjećuje da je umrla u znaku Venere, dok je na primjer jedna od šurjakinja umrla u znaku Marsa.⁹⁵ Ovo vjerovanje je moguće povezati sa prethodno navedenim uzrocima Crne smrti, pri čemu su pariški znanstvenici smatrali da je uzrok kuge konjunkcija Saturna, Jupitera i Marsa u znaku Vodenjaka.⁹⁶

Iduće 1527. godine u siječnju umire njegova majka, u ožujku šurjakinja i zatim u travnju sestra Dujica koja je imala 16 godina. Nadalje su zapisani sin Duje od 7 godina, sin Jerolim od 12 godina i kćerka Lukrecija od 2 godine. Za nešto manje od pola godine učitelj Abako je izgubio trinaest članova obitelji, dok su mu djeca umrla najvjerojatnije u razmaku manjem od mjesec dana. Iako ne spominje nikakve osobne detalje, već po samom navođenju podataka može se razaznati koliko ga je potresla smrt obitelji, a posebice djece. Tako je za sina Duju zaboravio navesti datum smrti, dok je sina Jerolima naknadno upisao u dnevnik iza sve djece, iako je umro najvjerojatnije prvi od njih.⁹⁷ Iako se ovi podaci iz dnevnika čine sasvim suhoparni, gotovo statistički, ako ih usporedimo s živopisnim opisima koji se nalaze u kronici

⁹⁴ BENYOVKSY, I., BUKLIJAŠ, T., „Bratovština i hospital sv. Duha u Splitu u srednjem i ranom novom vijeku“, str. 645.

⁹⁵ PERA, Miroslav. „Kuga u Splitu 1526.-1527.“. *Kulturna baština* 7-8, 1978., str. 78-79.

⁹⁶ BENEDICTOW, O., *The Complete History of the Black Death*, str. 6.

⁹⁷ PERA, M. „Kuga u Splitu 1526.-1527.“, str. 79-78.

A *Chuteis Tabula*, vidljivo je da oni bilježe osobnu tragediju jedne obitelji od mnogih koje je zadesila ista sudbina u Splitu.

Sam učitelj Abako je nadživio svoju obitelj, ponovno se oženio i imao djece te je umro tek u veljači 1554. godine. Posljednju bilješku u njegovom dnevniku će zapisati njegov nasljednik koji će kazati da „je bio ne malim plaćem cijeloga ovoga grada sahranjen pred vratima sv. Duje u ovome grobu, na kojemu je upisano njegovo ime i prezime, kao što se jasno vidi, a neka mu Bog dade vječni život“.⁹⁸

O teškim posljedicama kuge u gradu izvještava i splitski knez Bollani kada navodi da u Splitu ima samo 500 ljudi sposobnih za oružje jer je od kuge koja se pojavila 1527. godine grad bio u potpunosti „uništen i gotovo napušten“. Također navodi da je od kuge stradalo oko 6 tisuća ljudi i da je spaljeno oko 250 kuća ili više.⁹⁹ Kao što je bilo rečeno u jednom od prethodnih poglavlja o društvenim i političkim prilikama grada, Split je tridesetih i četrdesetih godina 16. stoljeća bio toliko osiromašen da nije mogao priuštiti liječnika. Kako bi riješili taj gorući problem, vlasti su naredile uvođenje poreza na izvoz životinja kako bi mogli priskrbiti ponovo liječnike. Upravo se u ovim uvjetima kada grad ne može priuštiti zdravstvenog službenika vidi značaj hospicija sv. Duha koji je sve do 17. stoljeća bio jedina ustanova koja se skrblila za bolesne i nemoćne. Članovi istoimene bratovštine koja je osnovala hospital će također biti desetkovani kugom iz 1526. godine. Popis članova iz 1528. godine koji je izmjenjivan do 1539. godine ubraja svega 54 osobe koji su ostali u bratovštini i 33 umrla bratima. Usporedbom ovog popisa s onim iz 1525. godine koji poimenice nabroja 107 članova, dolazi se do zaključka da je tako veliki broj umrlih najvjerojatnije posljedica kuge, dok su ostali bratimi pobjegli iz grada.¹⁰⁰

Iduća epidemija kuge u Splitu se pojavila u kolovozu 1572. godine, najvjerojatnije iz Klisa u kojemu je kuga prorijedila posadu. Brza reakcija kneza Michiela utjecala je na to da se bolest uskoro povukla, no mnogi su već pobjegli iz grada ili radi straha od zaraze ili su bili zaraženi pa su pobjegli radi sankcija. U gradu je prema izvještajima ostalo samo 400 ljudi sposobnih za oružje.¹⁰¹ Kuga nije zaobišla ni Šibenik ni Zadar čije će se stanovništvo u tom

⁹⁸ Ibid., str. 80.

⁹⁹ LJUBIĆ, Šime (ur.). *Commissiones et relationes Venetae. Annorum 1525 – 1553. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* sv. 9. Zagreb: JAZU, 1877., str. 107.

¹⁰⁰ BENYOVSZY, Irena, BUKLIJAŠ, Tatjana. „Bratovština i hospital sv. Duha u Splitu u srednjem i ranom novom vijeku“. U: *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. Budak, Neven. Zagreb: Filozofski fakultet, 2005, str. 635-646.

¹⁰¹ NOVAK, G., *Povijest Splita II*, str. 980-981.

razdoblju prepoloviti.¹⁰² Brzo širenje epidemije možemo pripisati ratnim uvjetima jer će se radi straha od turskih navalaa, stanovništvo što više sklanjati u gradove što nakraju dovodi do prenapučenosti grada i posljedično lakšeg prijenosa zaraze.¹⁰³

5. Prevencija i pokušaj liječenja kuge u srednjem vijeku

5.1. Pokušaj prevencije Crne smrti

Srednjovjekovni liječnici su stavljali veliki naglasak na prevenciju, s obzirom da su malo toga mogli učiniti nakon što pacijent već oboli. Jedan od savjeta koji je Johannes od Saske ostavio u svojim bilješkama bilo je bijeg, jer dok zdrave osobe mogu lako oboljeti u prisustvu zaraženih, nikad se nije dogodilo da zaraženi ozdrave u prisustvu zdravih.¹⁰⁴

S obzirom da zaraženima nije bilo spasa, liječnici su se posvetili savjetima i pripravcima koji bi trebali pomoći kako bi se izbjegla epidemija. Liječnici su savjetovali što manje kretanja kako bi se izbjeglo udisanje otrovnih para, toplija odjeća ili uzimanje pripravaka od papra, klinčića i đumbira.¹⁰⁵ Također je propisivana određena hrana ili piće koje bi trebali izbjegavati, a najvažnija zabrana je bila zabrana kontakta s bolesnima ili umrlima. Među ekstremnijim procedurama prevencije kuge bili bi puštanje krvi ili flebotomija, korištenje prirodnih laksativa ili diuretika, a medicinari su uz to propisivali i povraćanje, znojenje i kihanje kako bi osoba izbacila zagađenu tvar iz svoga organizma. Među najpopularnijim lijekovima je bio takozvani terijak čiji recept potječe iz vremena antičke Grčke i Egipta. Prema legendama, lijek je otkrio pontski kralj Mitridat IV.,¹⁰⁶ a kasnijih će stoljeća proces njegove proizvodnje biti doraden od strane Rimljana koji će nadodati još šezdeset i četiri sastojka, uključujući meso otrovne zmije i opijum.¹⁰⁷

Terijak se očito koristio i pri liječenju kuge koja se pojavila u Splitu i okolici krajem 18. stoljeća, jer se navodi u spisima doktora koji se brinuo za vojnu posadu na kliškoj tvrđavi. Iako su zasad nažalost pronađeni samo popisi lijekova koji su se koristili na prostoru Dalmacije

¹⁰² VRANDEČIĆ, J., BERTOŠA, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 25.

¹⁰³ KUNČIĆ, M., *Od pošasti sačuvaj nas*, str. 70.

¹⁰⁴ ABERTH, J., *Doctoring the Black Death*, str. 163-164.

¹⁰⁵ RAVANČIĆ, G., „Historiografija o epidemiji Crne smrti s polovice 14. stoljeća“, str. 204.

¹⁰⁶ Mitridat IV. je vladao Pontom u razdoblju od 120. do 63. pr.Kr. Tvrdi se kako je proučavao biljke s ciljem pripremanja otrova koje je navodno testirao na svojim zarobljenicima. Štoviše, kako se bojavao trovanja, počeo je uzimati manje doze otrova kako bi stekao otpornost na njih, od čega je i nastao pojam mitridatizam – postupno unošenje manjih doza otrova u organizam radi stjecanja otpornosti. Vidi u: VALLE, Guido, et al. „Mithridates VI Eupator, father of the empirical toxicology“. *Clinical Toxicology* 47. 2009., str. 433-433.

¹⁰⁷ ABERTH, J., *Doctoring the Black Death*, str. 178-179.

tijekom kužnih epidemija 18. stoljeća, može se pretpostaviti da su se jednaki pripravci koristili i pri ranijim epidemijama, pa se tako spominju biljni oblozi za bubone, crveni luk, sol, katran, ulje od ružmarina i ocat. Kao što se može naslutiti iz popisa, liječnici su većinom koristili pripravke napravljene od „domaćih“ sastojaka.¹⁰⁸

Što se tiče javnozdravstvenih odredbi i načina sprječavanja daljnje zaraze, potrebno je istaknuti Dubrovnik koji 1377. godine donosi prvu, to jest najstariju karantensku uredbu kojom je odlučeno da će svi koji dolaze iz zaraženih krajeva prvo biti poslani na otok Mrkan ili u Cavtat na mjesec dana radi raskužavanja. Za prijestupnike ove odredbe određena je novčana kazna i mjesec dana boravka u karanteni. Uredbu o izolaciji osoba koje dolaze iz drugih mjesta i trgovačke robe su kasnije uveli Milano i Venecija koji su prethodno, uz još neke talijanske gradove, priječili zarazu zatvaranjem luka i potpunom izolacijom gradova. Nedugo nakon toga dubrovačka vlada je također imenovala kacamorte ili protukužne službenike čija je dužnost bila nadzor ljudi i trgovačke robe koja ulazi i izlazi iz Grada. Prema svim odredbama koje dubrovačka vlada uvodi i brzom reakcijom na pojavu kuge, sasvim postaje jasno koliko je trgovina i održavanje trgovačkih veza bilo važno za opstanak jedne zajednice.¹⁰⁹

5.2. Izgradnja lazareta u Splitu

Lazaret u Splitu je otvoren tek 1592. godine, kao dio velike splitske skale čija je izgradnja započela 1581. godine. Prijedlogom Daniela Rodriga mletačkim vlastima, splitska skala bi trebala preuzeti ulogu najvažnije luke na istočnoj obali Jadrana preko koje će prolaziti sva trgovačka roba iz Osmanskog carstva prema Veneciji.¹¹⁰ Naravno, velika trgovina koja se odvijala između Istoka i Mletačke Republike nosila je sa sobom veliki rizik širenja kuge, stoga je bilo potrebno unutar skale podići i ustanove za izolaciju trgovaca, ali i robe koja je potencijalno mogla prenositi zarazu.

Lazareti mediteranskog tipa, kakvi su bili podignuti u Anconi, Livornu, Rijeci i između ostalog u Splitu, smješteni su u lukama i najčešće vrlo blizu grada što je nažalost također povećavalo rizik od širenja zaraze. Unutarnji prostori će biti koncipirani kao niz dvorišta okruženih objektima u kojima će se u prizemlju skladištiti trgovačka roba, dok će se prostorije za izolaciju trgovaca nalaziti na gornjem katu. Čitavi prostor je omeđen zidovima, s kulama na uglovima kako bi se lakše nadziralo i sprječavalo nekontrolirano iznošenje robe ili kontakt sa

¹⁰⁸ BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, Danica. „Liječnici, kirurzi, ljekarnici, lijekovi u liječenju kuge u Dalmaciji u XVIII. stoljeću“. *Povijesni prilozi* 16. 1997., str. 146-147.

¹⁰⁹ BLAŽINA TOMIĆ, Z., *Kacamorti i kuga*, str. 81-91.

¹¹⁰ NOVAK, G., *Povijest Splita I*, str. 988-998.

stanovnicima. Otvori se nalaze s unutarnje strane objekta, a dvorišta su opskrbljena s bunarima s pitkom vodom ili cisternom.¹¹¹

Splitski lazaret se nalazio na jugoistočnoj strani Dioklecijanove palače, točnije u istočnom dijelu splitske luke. Sama zgrada lazareta je bila razdijeljena na šest objekata koji su međusobno bili povezani vratima. U lazaret se ulazilo kroz prvi, zapadni dio koji je bio otvoren prema gradu i tu se nalazila carinarnica, te osobe koje su se mogle slobodno kretati gradom. Drugi objekt je posebno dijelio „čisti“ od „nečistog“ prostora i u njemu su boravili prior i čuvar koji su vršili nadzor nad ljudima u „nečistom“ prostoru koji su bili u karanteni.¹¹² Prema izvještaju iz 19. stoljeća, u ovome dijelu lazareta se također nalazila i kapelica posvećena sv. Roku.¹¹³ Trgovačke karavane koje su dolazile u grad kopnenim putem su ulazile u lazaret kroz glavni ulaz koji se nalazio u četvrtom dijelu objekta. Glavni ulaz je propuštao karavane samo dva puta tjedno. Najveći nedostatak lazareta bio je u njegovom položaju jer, iako se nalazio izvan grada, kopneni put do lazareta prolazio je dijelom predgrađa što je predstavljalo značajan rizik od zaraze.¹¹⁴ U predgrađu su karavanu dočekivali službenici zdravstvene straže koji bi, uz kneževu dozvolu, puštali povorku dalje do eminove kuće kako bi platila dažbinu. Dalje je, pod nadzorom, karavana prolazila do vrata sv. Dominika kako bi predala oružje i mogla slobodno ući u lazaret.¹¹⁵

Izolacija je u splitskom lazaretu trajala dvadeset i jedan ili četrdeset i dva dana, ovisno o tome dolaze li trgovci iz zaraženih mjesta ili ne, a ako bi se zaraza pojavila za vrijeme izolacije onda bi ostajali i dulje vremena. Roba se raskuživala na različite načine, tako da su se vuna, pokrivači ili kože izlagali zraku, dok su se vosak i koža ili vuna zbijene u vrećama kojima nije smetala voda namakali u bazenima. Željezo i slične kovine su se izlagale plamenu, dok su se papiri i slični materijali dezinficirali posebnim mirisima. Radnici koji su bili zaduženi za raskuživanje robe nazivali su se bastašima. U principu je lazaret raspolagao s tri stalna bastaša, a ako je u skalu ušao veći broj trgovačke robe onda su unajmljivali druge bastaše. Glavni

¹¹¹ PEROJEVIĆ, Suzana, „Izgradnja lazareta u Splitu“, *Prostor* 10, 2002., str. 121-122.

¹¹² FISKOVIĆ, Cvito, „Splitski lazaret“. U: *Četiri priloga historiji grada Splita XVII i XVIII stoljeća*. Split: Muzej grada Splita, 1953., str. 12-13.

¹¹³ Sveti Roko je bio jedan od najštovanijih *anti peste* svetaca u Dalmaciji koji je, prema srednjovjekovnim vjerovanjima, posjedovao dar iscjeljivanja od kuge. Vidi u: KUNČIĆ, M., *Od pošasti sačuvaj nas*, str. 121.

¹¹⁴ FISKOVIĆ, C., „Splitski lazaret“, str. 15.

¹¹⁵ NOVAK, G., *Povijest Splita I.*, str. 1002. Prema izvještaju splitskog načelnika Gorsia iz 19. stoljeća, karavanu bi nakon ulaza u grad okružili stražari koji su vojničkom trubom i bubnjevima obavještavali građane o prolazu karavane kako bi se izbjegao izravni kontakt. Iako nema izvora koji bi to potvrdili za ranija stoljeća, postoji mogućnost da se slično postupalo i tada pri dolasku karavana, kako bi se donekle zaštitili građani. Vidi u: FISKOVIĆ, C., „Splitski lazaret“, str. 18.

upravitelj lazareta koji je bio izabran iz plemićkih redova nazivao se prior, a osim njega lazaret je raspolagao s čuvarima, liječnikom, kapelanom i poslugom.¹¹⁶

Izgradnja splitske skale i lazareta uzdignuti će Split na položaj jedne od najbitnijih luka na istočnoj obali Jadrana. Sami značaj ovog poduhvata pokazuje i činjenica da je od kraja 16. do druge polovice 17. stoljeća prostor lazareta zahtijevao više proširenja radi sve većeg trgovačkog prometa. Nakon Kandijskog rata lazaret će biti devastiran i iako će se trgovina vratiti u Split nakon rata, ona više neće imati toliki intenzitet, što će u idućim stoljećima dovesti do njegove potpune prenamjene.¹¹⁷

6. Demografske posljedice kuge u Splitu od 14. do 16. stoljeća.

6.1. Demografske promjene u Splitu u 14. stoljeću

Crna smrt koja se početkom 1348. godine pojavila u dalmatinskim komunama i koja se nastavila periodično pojavljivati tijekom idućih desetljeća zasigurno je dramatično utjecala na pad broja stanovnika. Kao što je spomenuto u jednom od prethodnih poglavlja, dosadašnja istraživanja su pokazala da je od početne epidemije Crne smrti nastradalo oko 60-65% ukupne europske populacije.¹¹⁸

Spominjući naseljenost splitske komune, nažalost možemo govoriti samo o grubim procjenama broja žitelja s obzirom da u srednjem vijeku nisu postojali popisi stanovništva slični današnjima. Što se tiče analize brojnosti stanovnika dalmatinskih komuna u srednjem vijeku prema pisanim izvorima, jedini koji bi pružali uvid u barem dio stanovništva bi bili s jedne strane pravni izvori poput notarskih isprava ili popisa vijećnika, a s druge zapisi kroničara. Narativni izvori za neke dalmatinske komune također sadržavaju podatke o broju umrlih od kuge, međutim u većini slučajeva taj broj ne može biti shvaćen doslovno jer mu je glavni cilj zapravo prenošenje dojma o razmjerima epidemije.¹¹⁹ Jedini sačuvani narativni izvor iz 14. stoljeća za splitsku komunu, *A Chuteis Tabula*, samo navodi da je od posljedica kuge došlo do „pokolja bezbrojnog ljudstva“. U zapisnicima splitskog Velikog vijeća ne stoji

¹¹⁶ FISKOVIĆ, C., „Splitski lazaret“, str. 15-16.

¹¹⁷ PEROJEVIĆ, S., „Izgradnja lazareta u Splitu“, str. 131.

¹¹⁸ BENEDICTOW, O., *The Complete History of the Black Death*, str. 875-876.

¹¹⁹ Kao primjer korištenja narativnih izvora u procjeni broja umrlih i nesigurnosti oko tih podataka možemo uzeti Dubrovnik. Neslaganje oko broja umrlih stanovnika, koji u jednoj kronici iznosi 10 tisuća, a u drugoj tisuću ukazuje na korištenje kvantitativnih podataka samo radi stvaranja dojma. Vidi u: RAVANČIĆ, Gordan. „Neka razmišljanja o posljedicama epidemije Crne smrti 1348. godine u Dubrovniku“. *Ekonomija i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 2, 2006., str. 8-9.

nikakva odluka koja bi mogla nagovijestiti o broju stanovnika ili o broju umrlih, navode se samo članovi velikog vijeća ili imena ostalih službenika Komune.

Split se, kao i većina srednjovjekovnih dalmatinskih gradova, uklapao u demografske omjere europskih srednjih i malih gradova koji su imali do 5 tisuća stanovnika. S površinom od oko 7 ha i pretpostavljenim brojem stanovnika, u gradu je potencijalno bilo naseljeno 600 stanovnika po jednom hektaru, što bi dosegalo gornju granicu demografskih omjera.¹²⁰ Problem u određivanju broja stanovnika ili broja umrlih od kuge predstavljaju i konstantne migracije iz zaleđa prema obali koje posljedično doprinose sve jačoj kroatizaciji dalmatinskih komuna u 14. stoljeću.¹²¹ Češća bilježenja hrvatskih imena u notarskim zapisima iz 1360. i 1361. godine ukazuju na moguću učestaliju prisutnost osoba slavenskog porijekla u dotad romanskom gradu. Dakle, nakon pomora velikog broja ljudi od kuge 1348. godine dolazi do naseljavanja došljaka iz zaleđa koji će popuniti prazna mjesta u strukturi društva i početi sudjelovati u gradskoj ekonomiji, prvotno obradi zemljišta.¹²² Ravančić navodi kako je radi velikog broja umrlih, ali i radi bijega preostalog dijela stanovništva, dubrovačko Veliko vijeće donijelo odluku o povratku dužnika u grad i o oprostima njihovih dugova.¹²³ Možemo pretpostaviti da je upravo radi snažne migracije iz zaleđa i okolnih mjesta taj isti zahtjev u Splitu odbijen.¹²⁴

6.2. Promjena strukture stanovništva u 15. stoljeću kao posljedica kužnih epidemija

Demografski podaci o splitskoj komuni u 15. stoljeću jednako kao i u prijašnjem stoljeću nisu poznati, te se s obzirom na nedostatak izvora možemo iznova poslužiti procjenom koju donosi Raukar kada uvrštava većinu dalmatinskih gradova u europske gradove srednjeg ili manjeg obujma s najviše 5 tisuća stanovnika.¹²⁵ S obzirom da su poznate samo godine kada se kuga pojavila u Splitu, a prethodno je već ustanovljeno da postoji velika vjerojatnost da se kuga pojavila u više navrata, kao što je bio slučaj s obližnjim komunama, u ovom poglavlju ćemo također uzeti u obzir podatke o broju umrlih i depopulaciji stanovnika Trogira i Šibenika.

¹²⁰ RAUKAR, T., *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, str. 85-88.

¹²¹ Ibid., str. 90.

¹²² NOVAK, G., *Povijest Splita I.*, str. 365.

¹²³ RAVANČIĆ, G., *Crna smrt 1348.-1349. u Dubrovniku*, str.130.

¹²⁴ STIPIŠIĆ, J., „Zapisnici Velikog vijeća grada Splita 1352-1354, 1357-1359“, odluka 22., str. 73.

¹²⁵ RAUKAR, Tomislav. *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, str. 87.

Za kugu koja se pojavila u Trogiru 1429. godine, Andreis navodi kako je grad ostao bez dvije petine stanovnika, a mogućeg uzročnika i prenositelja zaraze vidi u mletačkim brodovima, s obzirom da je Venecija prethodne godine bila pogođena kugom.¹²⁶ U izvoru je također navedena najteža epidemija kuge u Trogiru 1466. godine kada je od zaraze umrlo dvije tisuće ljudi. Veliku smrtnost je također uzrokovala glad koja je ranije te godine prethodila kugi.¹²⁷ Podatak o tolikom broju umrlih ljudi je zaista alarmantan jer se pretpostavlja, s obzirom da je Trogir imao manju distriktualnu površinu od Splita, da je također imao manji broj stanovnika. Ako uzmemo procjenu da je tijekom 14. stoljeća na jednom hektaru Splita ili Trogira moglo živjeti oko 600 stanovnika, a površina je iznosila oko 4,5 hektara,¹²⁸ možemo zaključiti da je Trogir imao najviše oko 2 700 stanovnika. Uzevši u obzir pretpostavljeni broj stanovnika i broj oboljelih od kuge 1466. godine postaje očito da je broj oboljelih pretjeran, međutim sasvim je moguće da je ta epidemija zaista usmrtila veliki broj stanovništva.

Šibenik je također pripadao istoj skupini manjih ili srednjih gradova i pretpostavlja se da je imao približno stanovnika kao i Split. Iako niti za Šibenik nisu poznati točni podaci o broju umrlih kao niti u Splitu, u literaturi se navodi kako postoji velika vjerojatnost da uopće nije došlo do demografskog pada radi konstantnog doseljavanja stanovnika iz zaleđa.¹²⁹ Ovu tvrdnju mogu potkrijepiti i izvori, ponajprije spisi dalmatinskog notarijata koji bilježe sve veći broj došljaka. Tako je u sveščićima jednog splitskog notara iz razdoblja od srpnja do listopada 1453. godine pronađeno dvadeset i pet ugovora za pridošlice iz Bosne. Jedan od razloga ovom doseljavanju je bila velika glad koja je 1453. i 1454. godine zahvatila bosansko područje, ali je bitan razlog također bio i bježanje stanovništva pred Osmanlijama u utvrđene gradove. Izbjeglica je bilo toliko mnogo da je splitska komuna 1454. godine preusmjerila čak 176 *pauperes Bosinenses* prema Marki i Apuliji.¹³⁰

Šibenik je također pogodila kužna epidemija iz 1456. godine koja je trajala i tijekom 1457. godine, a njeno žarište se pojavljivalo podjednako u gradu i u selima. Tijekom ove kužne epidemije iz Šibenika su u prvoj polovici 1457. godine pobjegle gotovo sve plemićke obitelji, pa i sam knez Marko Zeno.¹³¹ Dakle i u Šibeniku nailazimo na istu reakciju patricijskih obitelji kao i u Zadru i Trogiru.

¹²⁶ ANDREIS, Pavao (prev. Rismondo, Vladimir). *Povijest grada Trogira II*. Split: Čakavski sabor, 1977., str. 167.

¹²⁷ ANDREIS, P., *Povijest grada Trogira II*, str. 185-186.

¹²⁸ RAUKAR, T., *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, str. 87-88.

¹²⁹ LADIĆ, Z., „Epidemije kuge i zdravstvena kultura u Šibeniku u kasnom srednjem vijeku“, str. 50.

¹³⁰ RAUKAR, T., „Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća“, str. 58.

¹³¹ LADIĆ, Z., „Epidemije kuge i zdravstvena kultura u Šibeniku u kasnom srednjem vijeku“, str. 53-54.

Unatoč nedostatku podataka o demografskim posljedicama kuge koje je nastupila u 15. stoljeću, prateći gibanja stanovništva Trogira i Šibenika može se zaključiti da je i u Splitu nastradao veliki broj stanovnika od barem jedne od navedenih epidemija. Međutim to stanovništvo se ubrzano obnavljalo pridošlicama iz zaleđa koje su u gradu pokušale pronaći sredstva za život ili sklonište od turskih nasrtaja. Neki od njih neće biti primljeni u grad, ne samo radi prostornih ograničenja nego i radi problema s opskrbom žita kojega splitska komuna nije mogla proizvesti.¹³²

6.3. Pad broja stanovnika u 16. stoljeću

Mletački sindik, Zan Battista Giustinian će se 1553. godine otisnuti na putovanje prema Dalmaciji kako bi obavijestio mletački Senat o stanju dalmatinskih gradova, njihovim financijama i službenicima. Kod izvještaja o Splitu ostavlja nam vrijedni podatak o broju stanovnika koji je prvi i potpuni izvještaj u kojemu će biti popisani svi stanovnici, a ne samo muškarci sposobni za oružje.

Potrebno je napomenuti kako u dalmatinskim komunama tijekom 16. stoljeća, za razliku od prijašnjih stoljeća, najvjerojatnije dolazi do pada broja stanovnika. S obzirom da su dijelovi Hrvatske i Bosne tada već duže vrijeme bili dio osmanskog teritorija u Europi, dolazi također i do islamizacije dijela stanovništva koje se prilagođava novim okolnostima. Time se smanjuje priljev došljaka iz zaleđa u komune, koji je prethodno bio jako intenzivan.¹³³

Prema popisu iz 1553. godine u gradu živi 2 490 osoba, od kojih je 400 muškaraca sposobnih za oružje. U predgrađu živi 583 ljudi, od kojih je 100 muškaraca sposobnih za oružje, a u sedam sela koja su se očuvala na obali pronalazi 750 ljudi od kojih je 130 muškaraca sposobnih za oružje.¹³⁴ Zbrojimo li ove podatke, splitski distrikt ukupno broji 3 823 stanovnika što se ne poklapa s izvještajem kneza Bollandija koji navodi da je od kuge 1527. godine umrlo oko 6 tisuća stanovnika. Dapače, podatak da je 1557. godine Split brojio oko 3 120 stanovnika, a 1559. godine po izvještaju mletačkih sindika 2 tisuće,¹³⁵ pokazuje da je podatak kneza Bollandija o 6 tisuća umrlih ljudi puno veći nego što bi to stvarno trebalo biti.

¹³² Novak prenosi da je Split ovisio o uvozu žita iz Marke i Apulije jer se sa svojim žitom mogao prehraniti svega tri mjeseca. Vidi u: NOVAK, G., *Povijest Splita II.*, str. 921.

¹³³ LADIĆ, Z., „Epidemije kuge i zdravstvena kultura u Šibeniku u kasnom srednjem vijeku“, str. 51.

¹³⁴ ŠIMUNKOVIĆ, Ljerka (ur.). *Dalmacija godine Gospodnje 1553.: Putopis po Istri, Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji 1553. godine*. Split: Dante Alighieri, 2011., str. 55.

¹³⁵ NOVAK, G., *Povijest Splita II*, str. 968-969.

Također raspoložemo s podacima mletačkog sindika iz 1525. godine koji piše da je Split tada imao oko 1 200 muškaraca sposobnih za oružje.¹³⁶ Ako usporedimo ove brojeve s podatkom kneza Bollandija iz 1527. godine o 500 muškaraca sposobnih za oružje, koji bi za razliku od broja umrlih trebao biti točniji, vidimo da se broj muškaraca sposobnih za oružje smanjio za oko 60%. Ovaj postotak potvrđuju i izvori koji tvrde da je splitsko stanovništvo smanjeno s 5 tisuća na svega 2 tisuće ljudi 1526. godine.¹³⁷

Prethodno navedeni podaci samo dokazuju tezu da su dalmatinske komune bile snažnije pogođene kugom u 15. i 16. stoljeću nego u prvom naletu Crne smrti. Međutim, smanjenje broja muškaraca sposobnih za oružje i broja stanovnika ni u kojem slučaju ne bi trebali pripisati jedino kugi. Jedan od uzroka koji će doprinijeti smrtnošću tako velikog broja ljudi je bila glad koja je radi čestih osmanskih napada postala učestala pojava. Osmanska dugotrajna prisutnost u dalmatinskom zaleđu će također dovesti do pada broja došljaka koji su u prethodnom stoljeću bili važan faktor u obnavljanju stanovništva.

7. Društvene posljedice kuge: Pojava nove duhovnosti razvoj antisemitizma

7.1. Flagelantski pokret

Pojam flagelanstva se javlja u Europi još od 6. stoljeća i on tijekom vremena mijenja značenje od čina kažnjavanja prijestupništva u samostanskim redovima do dobrovoljnog samokažnjavanja radi vlastitih ili tuđih grijeha. Flagelanstvo će se tek u 13. stoljeću u Italiji razviti u masovni vjerski pokret koji je bio potaknut nizom građanskih ratova i kuge koja će se pojaviti 1259. godine. Naviještanje apokalipse od strane umbrijskog pustinjaka Fasania, dovesti će do bičevalačkih procesija u Perugi u kojima će sudjelovati pripadnici svih društvenih skupina kako bi samobičevanjem izmolili Božje milosrđe. Odatle se flagelantski pokret raširio preko srednje i sjeverne Italije u zemlje sjeverne Europe u kojima će posebice tijekom Crne smrti pokret steći ogromnu popularnost.¹³⁸ Na prostoru Njemačke će se 1348. godine posebno ukorijeniti flagelantski pokret nazvan Bratstvo flagelanata ili Braća od Križa. Njihovi članovi marširali su u redovima od većinom dvije do tri stotine ljudi pjevajući liturgijske pjesme.

¹³⁶ Ibid., str. 968.

¹³⁷ RAUKAR, T., „Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća“, str. 65.

¹³⁸ LADIĆ, Zoran, NOVAK, Zrinka. „Matrikula bratovštine bičevalaca sv. Kristofora u Rabu. Diplomatička i povijesna analiza s kritičkim prijepisom matrikule“. *Starine* 64, 2012., str., 61-63.

Većinom su bili odjeveni u tamnu odjeću s crvenim križem na leđima i na prsima. Najčešće bi koristili javne trgove za svoje obrede koji bi se sastojali od skidanja odjeće i ritmičkim udaranjem bičevima po leđima do bola, pokušavajući nadmašiti jedni druge u pobožnoj patnji. Takvi prizori su se ponavljali više puta dnevno, a ponekad bi samokažnjavanje završavalo smrću.¹³⁹ Papa Klement VI. će 1349. godine pokušati ukinuti flagelantske pokrete, tvrdeći da su se udaljili od crkvenih učenja, međutim njihova popularnost će prestati tek u 15. stoljeću.¹⁴⁰

U Dalmaciji će se flagelantske bratovštine pojaviti još u 13. stoljeću. U Zadru se flagelantska bratovština koja je djelovala u crkvi sv. Silvestra spominje u notarskom zapisu iz 1214. godine. Flagelantska bratovština će također biti utemeljena u Dubrovniku, a njeni članovi će se okupljati u crkvi Svih Svetih. Ova bratovština je bila aktivna i u 16. stoljeću kada se spominju flagelantske procesije u vrijeme svetačkih blagdana. Osim Zadra i Dubrovnika, flagelantske bratovštine se spominju i u Stonu, Kotoru, Rabu i Korčuli.¹⁴¹ I na prostoru Dalmacije će flagelantske bratovštine krajem 15. i tijekom 16. stoljeća izgubiti na snazi, to jest transformirati će svoju prvotnu ulogu samokažnjavanja u druge karitativne izričaje pobožnosti. Bratovštine će se pretvoriti u „bratovštine milosti i milosrđa“ ili „bratovštine dobre smrti“ koje će pomagati siromasima i voditi brigu o ukopu preminulih.¹⁴²

7.2. Utjecaj kuge na religijske i umjetničke aspekte srednjeg vijeka

Pojava kuge u srednjem vijeku je utjecala na jačanje kultova takozvanih *anti-pestes* svetaca koji ranije nisu bili osobito štovani u dalmatinskim komunama. Njihova sve veća popularnost dovodi i do darivanja pobožnih legata za izradu sakralnih umjetničkih predmeta kao što su to votivne slike ili kipovi koji su u nekim slučajevima bili namijenjeni privatnoj pobožnosti, a u drugima bi ukrašavale crkve. Od sredine 14. stoljeća sv. Sebastijan, sv. Blaž, sv. Rok i Djevica Marija će se slaviti kao sveci zaštitnici od kuge, dok će se u kasnijim stoljećima broj *anti-pestes* svetaca povećati.¹⁴³

Kult sv. Roka je utemeljen tek u 14. stoljeću, međutim ubrzo je stekao popularnost diljem Europe radi legendi koje su se pričale o njegovom životu. Iako nije dokazano da je sv. Roko zaista postojao, legende vezane uz njegov životopis pišu da je rođen 1348. godine u

¹³⁹ ZIEGLER, P., *The Black Death*, str. 89-90.

¹⁴⁰ Ibid., str. 95.

¹⁴¹ BENYOVSKI, Irena. „Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima“. *Croatica Christiana periodica* 22, 1998., str. 139-140.

¹⁴² LADIĆ, Z., „Matrikula bratovštine bičevalaca sv. Kristofora u Rabu.“, str. 66.

¹⁴³ KUNČIĆ, M., *Od pošasti sačuvaj nas*, str. 65.

Montpellieru. Nakon smrti roditelja ostavio je sva svoja materijalna bogatstva i uputio se na hodočašće u Rim, međutim na putu se našao u gradu čiji su stanovnici bili zaraženi kugom i odlučio ih je njegovati. Nakon toga se odlučio da će putovati u zaražene gradove i tamo će pomagati oboljelima od kuge.¹⁴⁴ Također je zabilježeno da je pohodio medicinski studij na Montpellieru, gdje je naučio uklanjati i čistiti zagnjojene bubone, a prema legendama je posjedovao i dar iscjelivanja. U Splitu su izgrađene dvije crkve sv. Roka, jedna na Peristilu koja je izgrađena najvjerojatnije krajem 15. stoljeća¹⁴⁵ i druga na Lučcu koja nastaje u drugoj polovici 16. stoljeća, a sredinom 15. stoljeća se također osniva i bratovština sv. Roka koja zapisuje svoju matrikulu 1451. godine. Iako su odredbe stare matrikule sačuvane samo u prijepisu iz 1762. godine, pretpostavlja se da su obje sadržavale iste odredbe o brizi za članove oboljele od kuge.¹⁴⁶

U istom razdoblju djelovala je i bratovština sv. Duha koja je, sudeći prema notarskim spisima i oporukama, bila osnovana u prvoj polovici 14. stoljeća. Iako se smatralo da Split nije imao niti jedan hospital u srednjem vijeku, oporuka Nikole de Albertija iz 1438. godine koja navodi izraz „*poveri de l'ospedal*“ će dokazati suprotno. Hospital se također spominje u sačuvanim spisima bratovštine iz 1488. godine i u dokumentima iz 1564. gdje se traži oslobođanje od desetine za „*hospedal di San Spirito*“ tako da možemo zaključiti da je upravo bratovština osnovala hospital za brigu o bolesnicima i siromasima.¹⁴⁷ Nije sigurno kakvu je dužnost vršila bratovština sv. Duha u Splitu za vrijeme kužnih epidemija, no ista je bratovština u Trogiru još za vrijeme prve kužne epidemije u 14. stoljeću pomagala pri ukupu siromaha.¹⁴⁸ Drugi popularni *anti peste* svetac bio je sv. Sebastijan, zapovjednik Dioklecijanove pretorijanske garde kojega će nakon preobraćenja na kršćanstvo car osuditi na smrt. Prema hagiografskim izvorima Sebastijan je preživio ovaj događaj, međutim ponovnim deklariranjem svoje vjere biti će usmrćen u areni. Već je od osnivanja kulta prepoznata njegova uloga u zaštiti

¹⁴⁴ KUNČIĆ, M., *Od pošasti sačuvaj nas*, str. 119.

¹⁴⁵ MADIRACA, Vinko. „Sondažna arheološka istraživanja na prostoru crkve sv. Roka i Peristila Dioklecijanove palače u Splitu“. *Kulturna baština* 37, 2011., str. 128-129.

¹⁴⁶ U tekstu se također spominju odredbe matrikule Presvetog Sakramenta iz 1491. godine od kojih jedna izričito navodi: „bratimi su također dužni providjeti hranom i svim potrebnim bratima zaražena kugom ... a umre li, i pristojnim sprovodom, ako ga vlast ne zabrani radi pogibelji od zaraze“, tako da se može pretpostaviti da je bratovština sv. Roka, čiji je zaštitnik bio *anti peste* svetac, imala iste odredbe o zaraženim članovima. Vidi u: PETRIĆ, Perislav. „Pravila bratovštine sv. Roka u Splitu na hrvatskom jeziku (u povodu 540. obljetnice osnivanja bratovštine)“. *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riči* 1,1991., str. 7-13.

¹⁴⁷ BENYOVSKY, Irena, BUKLIJAŠ, Tatjana. „Bratovština i hospital sv. Duha u Splitu u srednjem i ranom novom vijeku“, str. 631-634.

¹⁴⁸ Ibid., str. 32.

protiv infektivnih bolesti što će posebno doći do izražaja kod velikih kužnih epidemija.¹⁴⁹ Štovanje kulta sv. Sebastijana izrazito je primijećeno u trogirskoj komuni, s obzirom da u Statutu stoji odredba da „budući da je ova dalmatinska oblast često, dapače vrlo često, a osobito u zadnjih proteklih godina bila izmučena mnogim bolestima i kugom, tako da je veći dio građana i stanovnika umro“ potrebno je svetkovati dan sv. Sebastijana. Na taj dan je bilo zabranjeno raditi pod novčanom prijetnjom.¹⁵⁰ Iako se u Splitu također nalazila crkva sv. Sebastijana točno do crkve sv. Roka na Peristilu, s obzirom da je nastala tek početkom 17. stoljeća,¹⁵¹ može se zaključiti da kult sv. Sebastijana nije stekao toliku popularnost u Splitu kao što je to bio slučaj s Trogirom.

Uloga Djevice Marije u obrani kršćana protiv osmanskih napada i kuge zasigurno je najznačajnija osobina štovanja njenog kulta. Sve jači osjećaj opasnosti od Osmanlija, kuge i gladi utjecao je na stanovništvo splitske komune koje je u toj neizbježnoj situaciji sigurnost i pomoć jedino pronalazi u štovanju svetaca zaštitnika, a posebice Bogorodice. U Splitu pronalazimo dvije votivne slike sa prikazom Djevice Marije. Prva je oltarna slika koja se zove Bogorodica zaštitnica sa svecima i naslikana je za crkvu sv. Antuna na Poljudu, sudeći prema motivima najvjerojatnije između 1493. i 1520. godine. Na slici je prikazana Bogorodica koja svojim plaštem štiti vjernike od strelica. Strelice su u votivnom slikarstvu služile kao prikaz Božje srdžbe, međutim prema postavi slike se ne može zaključiti ispoljava li se ta srdžba u obliku osmanskih napada ili označava epidemiju kuge.¹⁵²

Drugi prikaz je oltarna slika s motivom *Maria lactans* ili Dojiteljice za koju se zna prema matrikuli bratovštine Gospe od Pojišana da je nastala šezdesetih ili osamdesetih godina 15. stoljeća i poklonjena istoimenoj crkvi kao zavjetni dar, najvjerojatnije radi spasa od kuge.¹⁵³ Štovanje *anti peste* svetaca bio je jedan od odgovora na pojavu smrtonosne bolesti koja je u srednjem vijeku u većini slučajeva značila sigurnu smrt. U nemogućnosti da prevenira kugu raznim pripravcima i napicima, srednjovjekovni pobožni čovjek utjehu pronalazi u molitvi svecima za koje se smatralo da imaju dar iscjeljivanja. Molitvom će se stanovnici dalmatinskih komuna također utjecati svecima, a posebno Bogorodici u zaštiti protiv osmanskih napada. U tu svrhu nastati će i mnoge votivne slike kao zavjetni darovi za očuvanje donora ili čitavog grada od kuge i rata.

¹⁴⁹ KUNČIĆ, M., *Od pošasti sačuvaj nas*, str. 114-115.

¹⁵⁰ BERKET, M., *Statut grada Trogira*, knj. II., gl. 67, str. 345.

¹⁵¹ BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, Danica. „Opute bratovština sv. Roka i sv. Sebastijana u Splitu“. *Croatica Christiana periodica* 40, 1997., str. 58.

¹⁵² KUNČIĆ, M., *Od pošasti sačuvaj nas*, str. 137-147.

¹⁵³ Ibid, str. 151-153.

Kuga će ostaviti dubok trag u svakodnevnom životu čovjeka što će također utjecati na promjenu u kulturnom stvaralaštvu. Svijest o prolaznosti života i o neizbježnoj smrti dočarati će posebna vrsta likovnog motiva, takozvanog plesa mrtvaca. Taj motiv će se pojaviti u umjetnosti početkom 15. stoljeća najvjerojatnije u Francuskoj gdje je pronađena freska s motivom plesa mrtvaca na vanjskim zidovima groblja crkve Les Saintes Innocentes u Parizu. Odatle će se prošiti među ostalim europskim zemljama. Motive plesa mrtvaca pronalazimo i u Istri, točnije u crkvi sv. Marije na Škrilinah koje pripada mjestu Beram.¹⁵⁴

Ples mrtvaca simbolički nastoji prikazati prolaznost života i jednakost ljudi pred smrti. Bez obzira na njihova materijalna dobra, ovaj motiv podsjeća srednjovjekovnog čovjeka da smo pred onozemaljskim životom svi isti. Smrt je prikazana u obliku kostura koji često sa sobom nose kosu ili pješčani sat, dok živi likovi nose predmete koji simboliziraju njihova zanimanja ili društveni status. Kosturi često stupaju u povorci plesom, držeći se za ruke i nasmijani, dok njihovo ponašanje prema živim likovima prikazuje čovjekov odnos prema smrti. Na čelu povorke se nalaze crkveni ili svjetovni vladari. Ponekad je u povorci oslikano i malo dijete koje simbolizira kako smrt ne bira dob.¹⁵⁵

Umjetnost je u svakom razdoblju nastojala prikazati ljudsku svakodnevicu, čovjekove strahove i nadanja. Svakodnevica srednjovjekovnog čovjeka bila je opterećena mišlju o bolesti, gladi, ratovima i posljedično o smrti. Motiv plesa mrtvaca na neki način nastoji pružiti utjehu društvu, podsjećajući ga da je smrt sastavni dio života koji ne mogu izbjeći ni bogati ni siromašni, ni stari ni mladi.

7.3. Pojava antisemitizma u vrijeme Crne smrti

Crna smrt koja se svom žestinom obrušila na Europu u 14. stoljeću je za mnoge bila neshvatljiva. Znanstvenici, medicinari, teolozi, ali i obični ljudi su tražili uzrok njene pojave i njihov odgovor je varirao od nadnaravne intervencije sve do prirodnih uzroka.

Jedna od teza koja se pritom razvila je zagovarala korištenje otrova kao sredstva za širenje bolesti. Pobornici ove teze će glavnog krivca naći upravo u židovskim zajednicama diljem Europe. Uslijediti će progoni Židova u gradovima Provanse i Katalonije koji će se početi širiti prema ostatku europskih zemalja, a osobito će se nasilno postupati sa Židovima na

¹⁵⁴ LENKOVIĆ, Mirela. „Historiografija srednjovjekovnog plesa mrtvaca u europskom kontekstu“. *Obnovljeni život: Časopis za filozofiju i religijske znanosti* 75, 2020., str. 337-343.

¹⁵⁵ LENKOVIĆ, Mirela. „Ples mrtvaca na beramskim freskama u crkvi sv. Marije na Škrilinah“. *Obnovljeni život: Časopis za filozofiju i religijske znanosti* 73, 2018., str. 402-406.

području Njemačke.¹⁵⁶ Upravo će flagelantski pokret koji je bio posebno snažan u Njemačkoj biti najviše zaslužan za širenje antisemitizma. Papa Klement VI. koji će pokušati ukinuti flagelante također izdaje bulu o zaštiti Židova 1349. godine u kojoj ističe kako se „većina flagelanata ili njihovih sljedbenika, ispod privida pobožnosti, upušta u okrutna i bezbožna djela prolijevajući krv Židova“.¹⁵⁷

Unatoč papinom izdavanju bule o zaštiti Židova,¹⁵⁸ radi izostanka vladarske zaštite u zemljama u kojima su boravili, pripadnici židovske zajednice će postati laka meta gradskih vlasti. Židovi će biti privedeni i zatim će biti podvrgnuti dugotrajnom mučenju. Njihovo iznuđeno priznanje će često uključivati teoriju o židovskoj zavjeri u kojoj se navodi da svi Židovi sudjeluju u planu trovanja kršćana.¹⁵⁹ U Zürichu će gradske vlasti protjerati sve Židove iz grada, a gradsko vijeće Basela koje će osuditi sve Židove koji su stanovali u gradu na spaljivanje na lomači, će također donijeti odredbu o zabrani novog židovskog naseljavanja na rok od dvjesto godina. Slični progoni uslijedit će između ostaloga u Bruxellesu, Stuttgartu, Lindau, Freiburgu i mnogim drugim gradovima.¹⁶⁰ Ranije spomenuti papinski liječnik Gui de Chauliac će izjaviti da, iako mnogi nisu sigurni što je prouzročilo epidemiju ovakvih razmjera, ipak će se u nekim mjestima progoniti i ubijati Židovi koji su optuženi za trovanje ljudi. On također nadodaje kako su u nekim gradovima postavljeni čuvari koji bi, u slučaju da kod nekoga pronađu sumnjivu supstancu ili prašak, tu istu osobu natjerali da proba supstancu kako bi se uvjerali da to nije otrov. U Milanu će 1371. godine Židovima biti zabranjen pristup određenim planinama gdje su rasle otrovne biljke.¹⁶¹

Jedini način za njihovo spasenje je bilo pokršćavanje. U izvorima se navodi kako bi se neki Židovi preobratali u posljednjem trenutku ili kako su neka djeca bila nasilno krštena. Činjenica da su mogli biti spašeni od smrti pokršćavanjem značilo je da je njihov jedini zločin u tome što su Židovi, a ne u trovanju ljudi. Ako su gradske vlasti zaista vjerovala da su Židovi odgovorni za kugu, onda pokršćavanje ne bi bilo dovoljno da ih oslobodi. Broj pokršćenih Židova zasigurno nije bio značajan, ali njihovo spašavanje prelaskom na kršćanstvo više je

¹⁵⁶ ABERTH, J., *Doctoring the Black Death*, str. 57.

¹⁵⁷ GOTTFRIED, Robert. *The Black Death: Natural and Human Disaster in Medieval Europe*. New York: The Free Press, 1985. str. 73.

¹⁵⁸ Već će u srpnju 1348. godine Papa Klement IV. izdati bulu Sicut Judeis o zaštiti Židova. Vidi u: WINKLER, Albert. "The Medieval Holocaust: The Approach of the Plague and the Destruction of Jews in Germany, 1348-1349". *Federation of East European Family History Societies* 12. 2005., str. 11.

¹⁵⁹ Ibid., str. 12-13.

¹⁶⁰ GOTTFRIED, R. *The Black Death*. str. 74.

¹⁶¹ ABERTH, J., *Doctoring the Black Death*, str. 59-60.

predstavljalo odgodu nego spasenje. Naime, kada bi opet došlo do epidemije, preobraćeni Židovi bi opet bili optuživani za širenje kuge.¹⁶²

Do 1351. godine nestati će šezdeset većih i sto i pedeset manjih židovskih zajednica. Brojna nasilja počinjena protiv židovskih zajednica će na kraju i dati poticaj za njihovo naseljavanje prema istočnoeuropskim zemljama, a pogotovo u Poljskoj gdje će židovske zajednice biti podprotektoratom poljskog kralja Kažimira.¹⁶³

8. Zaključak

Tendimus huc omnes; metam properamus ad unam. Omnia sub leges mors vocat atra suas. Iako napisano stoljećima prije pojave Crne smrti i strašnih epidemija kuge koje će uslijediti nakon nje, ova elegija opisuje sentiment srednjovjekovnog čovjeka koji će se pojavom kuge suočiti s tim da „smrt sve podvodi pod svoje zakone“. Upravo će to biti opisano i u kronici *A Chuteis Tabula* kada autor opisuje kugu koja se pojavila u Splitu 25. prosinca 1347. godine.

Zapisnici Velikog vijeća grada Splita, iako nepotpuni, također pružaju uvid u probleme s kojima se grad nakon epidemije morao suočiti, ponajprije s nedostatkom žita i vraćanjem komunalnog života u normalu. Također je zanimljivo primijetiti nedostatak odredbi u Statutu koji se tiču kuge s obzirom da trogirski ili korčulanski statut spominju odredbe kojima je gradska vlast željela prevenirati zarazu, međutim možemo pretpostaviti da je splitsko vijeće taj problem rješavao na sjednicama kao što je to bio slučaj u Dubrovniku čiji Statut također ne spominje nikakav način prevencije kuge.

Iako je od posljedica epidemije koja se proširila cijelom Europom sredinom 14. stoljeća umrlo oko 60% europske populacije, najviše traga su na dalmatinske komune ostavile kasnije epidemije iz 15. i 16. stoljeća. Nažalost o epidemijama kuge koje su poharale Split u 15. stoljeću se znaju samo godine kada su se pojavile. Proučavajući dostupne podatke o drugim dalmatinskim komunama, smatram da postoji velika vjerojatnost da je Split više puta nego što je navedeno u izvorima bio pogođen kugom. Sama činjenica da su u prosjeku dalmatinske komune tijekom 15. stoljeća pretrpjele oko dvadeset kužnih epidemija govori u prilog toj pretpostavci, međutim u nedostatku izvora ona nikako ne može biti potvrđena.

U Splitu će kuga najviše utjecati na izmjenu strukture stanovništva, to jest stanovništvo slavenskog zaleđa koje naseljava gradove nakon epidemije u potrazi za poslom će brojnošću

¹⁶² WINKLER, Albert. „The Approach of the Black Death in Switzerland and the Persecution of Jews, 1348–1349“. *Swiss American Historical Society Review* 3, str. 18.

¹⁶³ GOTTFRIED, R. *The Black Death*. str. 74.

nadjačati patricijske obitelji i starosjedioce romanskog porijekla. Od kraja 15. stoljeća i tijekom prve polovine 16. stoljeća, negativni činitelji demografske slike biti će osim kuge također i osmanski napadi i glad.

9. Popis izvora i literature

Izvori

1. Andreis, Pavao (prev. Rismondo, Vladimir). *Povijest grada Trogira II*. Split: Čakavski sabor, 1977.
2. Berket, Marin (ur.). *Statut grada Trogira*. Split: Književni krug, 1988.
3. Boccaccio, Giovanni. *Dekameron*. Zagreb: Globus media, 2004.
4. Cvitanić, Antun (ur.). *Korčulanski statut: Statut grada i otoka Korčule*. Split: Književni krug, 1995.
5. Cvitanić, Antun (ur.). *Statut grada Splita: splitsko srednjovjekovno pravo*. Split: Književni krug, 1998.
6. Lučić-Lucius, Ivan. (prev. Stipišić, Jakov). *Povijesna svjedočanstva o Trogiru II*. Split: Čakavski sabor, 1979.
7. Ljubić, Šime (ur.). *Listine o odnošajih između slavenstva i Mletačke Republike. Knjiga III: Od godine 1347 do 1458*. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Zagreb: JAZU, 1872,
8. Ljubić, Šime (ur.). *Listine o odnošajih između slavenstva i Mletačke Republike. Knjiga IX: Od godine 1423 do 1452*. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Zagreb: JAZU, 1890.
9. Ljubić, Šime (ur.). *Listine o odnošajih između slavenstva i Mletačke Republike. Knjiga X: Od godine 1453 do 1469*. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Zagreb: JAZU, 1891.
10. Ljubić, Šime (ur.). *Commissiones et relationes Venetae. Annorum 1525 – 1553*. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium sv. 9. Zagreb: JAZU, 1877.
11. Rismondo, Vladimir (ur. i prev.). „A Chuteis Tabula“. U: *Legende i kronike*, ur. Gligo, Vedran i Morović, Hrvoje, str. 191-202. Split: Čakavski sabor, 1977.
12. Stipišić, Jakov i Šamšalović, Miljen (ur.). „Zapisnici Velikog vijeća grada Splita – Libri maioris consilii civitatis Spalati 1352-1354., 1357-1359“. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 12, Zagreb (1982): 63-266. <https://hrcak.srce.hr/21750>
13. Šimunković, Ljerka (ur.). *Dalmacija godine Gospodnje 1553.: Putopis po Istri, Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji 1553. godine*. Split: Dante Alighieri, 2011.

Literatura

1. Aberth, John. *Doctoring the Black Death: Medieval Europe's medical response to plague*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishing Group, 2021.
2. Benedictow, Ole J. *The Complete History of the Black Death*. Woodbridge: The Boydell Press, 2021.
3. Benyovsky, Irena. „Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima“. *Croatica Christiana periodica* 22, 41 (1998): 137-160. <https://hrcak.srce.hr/109268>
4. Benyovsky, Irena. „Uloga bratovštine Sv. Duha u Trogiru u srednjem i ranom novom vijeku“. *Povijesni prilozi* 32, 26 (2007): 25-60. <https://hrcak.srce.hr/17281>
5. Benyovsky, Irena, Buklijaš, Tatjana. „Bratovština i hospital sv. Duha u Splitu u srednjem i ranom novom vijeku“. U: *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. Budak, Neven, str. 625-648. Zagreb: Filozofski fakultet, 2005.
6. Božić-Bužančić, Danica. „Liječnici, kirurzi, ljekarnici, lijekovi u liječenju kuge u Dalmaciji u XVIII. stoljeću“. *Povijesni prilozi* 16, 16 (1997): 135-157. <https://hrcak.srce.hr/107134>
7. Božić-Bužančić, Danica. „Opute bratovština sv. Roka i sv. Sebastijana u Splitu“. *Croatica Christiana periodica* 40, 21 (1997): 55-60. <https://hrcak.srce.hr/81405>
8. Blažina Tomić, Zlata. *Kacamorti i kuga: utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku*. Zagreb; Dubrovnik: HAZU; Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2007.
9. Fisković, Cvito. „Splitski lazaret“. U: *Četiri priloga historiji grada Splita XVII i XVIII stoljeća*. Split: Muzej grada Splita, 1953.
10. Gottfried, Robert. *The Black Death: Natural and Human Disaster in Medieval Europe*. New York: The Free Press, 1985.
11. Kunčić, Meri. *Od pošasti sačuvaj nas! Utjecaj osmanske opasnosti i kužnih epidemija na ikonografiju zavjetnih slika. Primjer Splita i Trogira u 15. i 16. stoljeću*. Zagreb: Srednja Europa, 2008.
12. Ladić, Zoran. „O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku“. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*. 20 (2002): 1-27. <https://hrcak.srce.hr/9388>
13. Ladić, Zoran. „Epidemije kuge i zdravstvena kultura u Šibeniku u kasnom srednjem vijeku“. *Povijesni prilozi* 40, 60 (2021): 39-75. <https://doi.org/10.22586/pp.v40i60.13263>

14. Ladić, Zoran i Novak, Zrinka. „Matrikula bratovštine bičevalaca sv. Kristofora u Rabu. Diplomatička i povijesna analiza s kritičkim prijepisom matrikule“. *Starine*. 64 (2012): 61-112.
15. Lenković, Mirela. „Historiografija srednjovjekovnog plesa mrtvacu u europskom kontekstu“. *Obnovljeni život: Časopis za filozofiju i religijske znanosti* 75, 3 (2020): 337-348. <https://hrcak.srce.hr/240541>
16. Lenković, Mirela. „Ples mrtvacu na beramskim freskama u crkvi sv. Marije na Škrilinah“. *Obnovljeni život: Časopis za filozofiju i religijske znanosti* 73, 3 (2018): 399-412. <https://hrcak.srce.hr/207914>
17. Madiraca, Vinko. „Sondažna arheološka istraživanja na prostoru crkve sv. Roka i Peristila Dioklecijanove palače u Splitu“. *Kulturna baština* 37 (2011): 127-142. <https://hrcak.srce.hr/90024>
18. Nikolić Jakus, Zrinka. „Vrijeme rata, kuge; zatočeništva. Zadarske plemićke obitelji i posljedice mletačke opsade 1345./1346. i Crne smrti“. *Povijesni prilozi* 37, 55 (2018): 9-35. <https://doi.org/10.22586/pp.v55i0.88>
19. Novak, Grga. *Povijest Splita I*. Split: Čakavski sabor, 1978.
20. Novak, Grga. *Povijest Splita II*. Split: Čakavski sabor, 1978.
21. Pera, Miroslav. „Kuga u Splitu 1526.-1527.“. *Kulturna baština* 7-8 (1978): 78-80. <https://hrcak.srce.hr/162870>
22. Perojević, Snježana. „Izgradnja lazareta u Splitu“. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam* 10, 2 (2002): 119-132. <https://hrcak.srce.hr/11048>
23. Petrić, Perislav. „Pravila bratovštine sv. Roka u Splitu na hrvatskom jeziku (u povodu 540. obljetnice osnivanja bratovštine)“. *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riči* 1, 19 (1991): 3-28. <https://hrcak.srce.hr/126148>
24. Rascovan, Nikolas, Sjoegren, Karl-Goeran. „Emergence and Spread of Basal Lineages of *Yersinia pestis* during the Neolithic Decline“. *Cell* 176 (2019): 295-305. <https://doi.org/10.1016/j.cell.2018.11.005>
25. Raukar, Tomislav. „Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća“. *Historijski zbornik* 35, 1 (1985): 43-118.
26. Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.
27. Raukar, Tomislav. *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku: odabrane studije*. Split: Književni krug, 2007.

28. Ravančić, Gordan. „Prilog proučavanju Crne smrti u dalmatinskom gradu (1348.-1353.) – raspon izvorne građe i stanje istraženosti na primjerima Dubrovnika, Splita i Zadra“. *Povijesni prilozi* 23, 26 (2004): 7-18. <https://hrcak.srce.hr/22244>
29. Ravančić, Gordan. *Crna smrt 1348.-1349. u Dubrovniku*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu: Filozofski fakultet, 2006.
30. Ravančić, Gordan. „Neka razmišljanja o posljedicama epidemije Crne smrti 1348. godine u Dubrovniku“. *Ekonomija i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 2, 2 (2006): 5-21. <https://hrcak.srce.hr/50038>
31. Ravančić, Gordan. „Historiografija o epidemiji Crne smrti s polovice 14. stoljeća“. *Povijesni prilozi* 33, 26 (2007): 195-214. <https://hrcak.srce.hr/18750>
32. Smoller, A. Laura. „Of Earthquakes, Hail, Frogs and Geography: Plague and the Investigation of the Apocalypse in the Later Middle Ages“. U: *Last Things: Death and the Apocalypse in the Middle Ages*, ur. Bynum Walker, Caroline i Freedman, Paul, str. 156-190. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2000.
33. Valle, Guido, et al. „Mithridates VI Eupator, father of the empirical toxicology.“ *Clinical Toxicology* 47. 5 (2009): 433-433. <https://doi.org/10.1080/15563650902899144>
34. Vrandečić, Josip i Bertoša, Miroslav. *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam International, 2007.
35. Winkler, Albert. „The Medieval Holocaust: The Approach of the Plague and the Destruction of Jews in Germany, 1348-1349“. *Federation of East European Family History Societies*. 12 (2005): 6-24. <https://scholarsarchive.byu.edu/facpub/1816>
36. Winkler, Albert. „The Approach of the Black Death in Switzerland and the Persecution of Jews, 1348–1349“. *Swiss American Historical Society Review* 3, 43(2007): 4-23.
37. Ziegler, Philip. *The Black Death*. London: Faber & Faber, 2018.

Sažetak

Crna smrt koja je 1347. godine prohujala Europom i za sobom ostavila mnoge žrtve, nepovratno je utjecala na sve aspekte srednjovjekovnog društva, od političkih, demografskih i religijskih do pojedinačnog stava svake osobe o bolesti, smrti i zagrobnom životu. S istim problemom se susrela i splitska komuna koja se već početkom 1348. godine morala suočavati s posljedicama kuge. Od tada će se epidemije kuge u Splitu pojavljivati svako stoljeće, oscilirajući između više i manje pogubnih, od kojih će po broju smrtnosti najzapamćenija biti kuga 1526./1527. godine koja je po procjenama usmrtila oko 60% stanovništva. Kao posljedica kužnih epidemija, splitska komuna će se više puta morati suočiti priljevom došljaka iz zaleđa, prenapučenosti grada i s gladi koja će uslijediti nakon svake epidemije. Prodorom Osmanlija u Europu i padom Bosanskog kraljevstva 1463. godine, Split postaje pogranično područje koje će početkom 16. stoljeća razdirati kuga, glad i Osmanlije.

Ključne riječi: kuga, Crna smrt, splitska komuna, epidemija, Split, Mlečani, Osmanlije

Summary

The Black Death, which swept through Europe in 1347 and left behind many victims, irreversibly affected all aspects of medieval society, from political, demographic and religious to the individual attitude of each person towards illness, death and the afterlife. The same problem was faced by the Split commune, which had to deal with the consequences of the plague already at the beginning of 1348. Since then, plague epidemics will appear in Split every century, oscillating between more and less fatal, of which the most memorable in terms of mortality will be the plague of year 1526/1527. which, according to estimates, killed around 60% of the population. As a result of plague epidemics, the Split commune will repeatedly have to face the influx of immigrants from the hinterland, the overcrowding of the city, and the famine that will follow almost every epidemic. With the penetration of the Ottomans into Europe and the fall of the Bosnian kingdom in 1463, Split became a border area that would be torn apart by plague, famine and the Ottomans at the beginning of the 16th century.

Key words: plague, Black Death, Split commune, epidemic, Venetians, Turks

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja *Andrea Bešlić-Glowacki*, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice *Povijesti i Filozofije*, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 6.10.2023

Potpis

A. Bešlić-Glowacki

Izjava o pohrani završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada (podcrtajte odgovarajuće) u Digitalni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Student/ica: Andrea Bešlić-Głowacki

Naslov rada: Epidemije kuge u Splitu od 14. do 16. stoljeća

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Povijest

Vrsta rada: Diplomski rad

Mentor/ica rada: izv. prof. dr. sc. Tonija Andrić

Komentor/ica rada: /

Članovi povjerenstva: doc. dr. sc. Nikša Varezić

prof. dr. sc. Mladenko Domazet

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada (zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

a) rad u otvorenom pristupu

b) široj javnosti, ali nakon proteka 6 / 12 / 24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).
(zaokružite odgovarajuće)

Split, 6. 10. 2023.

Potpis studenta/studentice: A. Bešlić-Głowacki